

Permakultura - kultura otpora

Radić Grbac, Katarina

Master's thesis / Diplomski rad

2020

Degree Grantor / Ustanova koja je dodijelila akademski / stručni stupanj: **University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences / Sveučilište u Rijeci, Filozofski fakultet**

Permanent link / Trajna poveznica: <https://um.nsk.hr/um:nbn:hr:186:889716>

Rights / Prava: [In copyright](#)/[Zaštićeno autorskim pravom.](#)

Download date / Datum preuzimanja: **2025-01-13**

Repository / Repozitorij:

[Repository of the University of Rijeka, Faculty of Humanities and Social Sciences - FHSSRI Repository](#)

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet u Rijeci

Odsjek za kulturalne studije

Modul: Mediologija i popularna kultura

Studentica: Katarina Radić Grbac

Diplomski rad

Rijeka, akademska godina 2019./2020.

Sveučilište u Rijeci

Filozofski fakultet u Rijeci

Odsjek za kulturalne studije

Modul: Mediologija i popularna kultura

Studentica: Katarina Radić Grbac

Mentor: dr. sc. Sarah Czerny

PERMAKULTURA – KULTURA OTPORA

Rijeka, rujan 2020.

Sadržaj

Sažetak.....	4
Abstract.....	5
1. Uvod.....	6
2. Razrada	
2.1 Predmet istraživanja.....	8
2.2. Metodologija istraživanja.....	8
2.3 Kontekst grada Rijeke.....	10
2.4 Pojam permakulture.....	15
2.5 Određenje pojma ideologije.....	20
2.6 Reprerentacija banalnog u svakodnevnim praksama.....	28
2.7 Presjek teorije i istraživanja.....	30
2.8 Način na koji stvaramo slike o etnografiji.....	47
2.9 Problematika imenovanja.....	49
2.10 Odnosno poimanje relacije društvenog i prirodnog.....	50
2.11 Istraživačka pitanja.....	51
2.12 Što su o ideologiji rekli ispitanici, a što sam iz toga iščitala – nacrt za pisanje rada.....	52
3. Zaključak.....	59
4. Dodatak analizi 1.....	60
5. Dodatak analizi 2.....	76
6. Popis literature.....	78
7. Popis elektroničkih izvora.....	81
8. Popis slika.....	82

Sažetak

U ovom istraživačkom radu bavit ću se promišljanjem o temi permakulture kao ideološkog pokreta, kroz prizmu multidisciplinarnih pristupa. Permakultura je ideja koju karakterizira mnoštvo individualnih akcija pojedinaca i umreženih djelatnosti zajednice kojima se nastoji postići sklad ljudi i okoliša, a razvija se kao društveni odgovor na goruća rastuća pitanja o problematici zagađenja okoliša i očuvanja prirodnih resursa kao i biološke raznolikosti na Zemlji, a kojom se nastoji pružiti praktično rješenje za probleme preopterećenosti društva i prirode u cjelini. Cilj je pokušaj prelaska iz neodrživog u održivi sistem društvenog opstojanja stvaranjem samoodrživog ekosistema i praktičnom intervencijom u krajolik kojima se postiže i održava harmonični balans, poštujući pravila života u skladu s prirodom. Temu ću primarno predstaviti kao niz mikro-lokacijskih praksi odnosno način života kojima se nastoji pružiti otpor globalnim zahtjevima tržišta; kroz pokušaj odbijanja sudjelovanja u kapitalističko – potrošačkoj putanji ponude i potražnje, a konkretno kroz svakodnevne prakse vlastitog uzgoja hrane, povezivanjem malih proizvođača s potrošačima kroz umreženost i suradnju, promišljanjem o novoj funkciji otpadnih materijala i predmeta u namjeri smanjenja smeća dodajući mu novu uporabnu vrijednost, odnosno kroz procese smanjenja otpada i reciklažu, ideju očuvanja starih sorti sjemena voća, povrća, začinskog i ukrasnog bilja kao uloga u zdravu budućnost, a u nastojanju postizanja cirkulara samo-održivosti kao ključnog kriterija za čovjekov život u skladu s prirodom no i pratećeg životnog stila kao identitetske odrednice.

Ključne riječi: društveni otpor, ideologija, permakultura, samo-održivost, svakodnevne prakse

Abstract

This research paper addresses, through the prism of multidisciplinary approaches, the topic of permaculture understood as an ideological movement. On the one hand, permaculture is an idea characterised by the multitude of separate actions of individuals. However, networked activities of the community define it as well. Both of these dimensions strive towards achieving harmony between people and the environment. While developing as a social response to burning and growing issues of environmental pollution and preservation of natural resources and biodiversity on Earth permaculture seeks to provide a practical solution to the problems of society overload and nature as a whole. The goal is to shift from an unsustainable to a sustainable system of social survival by creating a self-sustaining ecosystem and practical intervention in the landscape which will eventually accomplish and maintain a harmonious balance while respecting the rules of living in harmony with nature. I will primarily present the topic as a series of micro-location practices i.e. ways of life that seek to resist global market demands by attempting to refuse participation in the capitalist-consumer trajectory of supply and demand. This, in particular, relates to the following: everyday practices of self-cultivation, linking small producers with consumers through networking and cooperation; rethinking the function of waste materials and objects in order to reduce waste and adding it a new use-value through waste reduction and recycling processes; viewing the idea of preserving old seed varieties of fruit, vegetables, spices and ornamental plants as an investment in a healthy future. This is focused on an effort to achieve a self-sustainability circular as a key criterion for human life in harmony with nature as well as accompanying lifestyle as an identity determinant.

Keywords: social resistance, ideology, permaculture, self-sustainability, everyday practices

1. UVOD

Opći stav da je vrtlarska aktivnost ustvari nešto posve banalno, mišljenje na koje sam naišla predstavljajući temu svog u tadašnjem trenutku, budućeg rada ljudima iz svoje okoline, detektiralo je ideju koja zapravo osporava legitimitet fenomena sastavljenog od niza složenih varijabli; potrebom koju ljudi ističu da se time bave, samim idejno – izvedbenim procesom kao i u konačnici, rezultatom kojeg se od takve aktivnosti i očekuje. U tom smislu, svoje viđenje ideologije kao sistema ideja, predodžbi, pojmova izraženih u različitim oblicima društvene svijesti nije bilo teško dovesti u vezu s navedenom temom.

U ovom ću radu predstaviti istraživanje o navikama uzgoja voća, povrća i začinskog bilja u kontekstu grada Rijeke i njezinih prigradskih naselja. Ispitanici su „obični, svakodnevni“ ljudi koji ne pripadaju nikakvom kolektivnom pokretu koji deklarativno propagira određene vrijednosti no većina ih je sklona kritici sistema društva u kojem žive navodeći želju za kontroliranim podrijetlom hrane koju konzumiraju glavnim uzrokom prakse svoga djelovanja.

I sama uzimam slobodu sebe nazvati vrtlaricom, djelujući iz sličnih pobuda te imajući približno iste stavove o sveukupnosti razloga za djelovanje. U ovom antropološkom iščitavanju potreba i navika ljudi, moja početna premisa je bila u kojoj su mjeri ljudi danas zainteresirani za uzgoj vlastitog prehrambenog bilja, zanimalo na koji način pružiti introspekciju u taj oblik ljudskog rada.

Moji ispitanici su ljudi koji se vrtlaranjem bave iz razloga koji ne zadiru nužno duboko u nekakvu pretpostavljenu teoretsku misao naprosto djelujući iz svojih vlastitih, privatnih pobuda. Ono što ih povezuje je jasna kritika kvalitete kupovnih namirnica, a koje je čovjek u mogućnosti proizvesti i sam.

Polje istraživanja je ograničeno na skup vrijednosti proizašao iz uzgoja namirnica koje je jednostavno uzgojiti „u svom dvorištu“, dakle na manjim, zelenim površinama vlastitih dvorišta i okućnica, ne uvodeći u istraživanje uzgoj životinja predviđenih za konzumaciju kojeg u primjerima koji slijede gotovo niti nema. Cilj rada je predstaviti navedene prakse uzgoja progovarajući iz akademskog, interdisciplinarnog rakursa.

Pitanje o ideološkim uzrocima za takvo djelovanje nametnulo se samo od sebe. Zašto ljudi uzgajaju svoju vlastitu hranu kada istu jednostavno mogu kupiti u trgovini? Počelo me zanimati,

da li bi takve prakse, spontane u svojoj većoj ili manjoj mjeri uopće mogli nazvati ideologijama, radnjama koje pokreće nesvjesni, podsvjesni ili osviješteni uzrok.

Ideologije iako znanstveni pojam, koncept su koji nadilazi diskurs znanosti nudeći objašnjenje mehanizama koji utječu na totalitet društva u cjelini, premrežen djelovanjem nevidljivih silnica koje ga uvjetuju. Ideologijama se mogu problematizirati neka općenita pitanja poput pristranosti, interesa ili moći koja u konačnici daju uvid u određeni stav pojedinca smještajući ga u prostorno vremenski kontekst svijeta u kojem živi.

U kojoj mjeri su moji ispitanici uopće „svjesni“ implikacija svoga djelovanja te napose, može li se uopće nešto trivijalno, kao što je uzgoj povrća nazvati uzgojem iz ideološke pobude. Ili je ovdje naprosto riječ o kulturnim univerzalijama tek naizgled banalnog načina života?

Permakultura, povratak prirodi, cirkular samoodrživosti uz kritičnost stava spram kapitalističke paradigme jedna je od sveobuhvatnih ideja kojom bi se mogla opisati sva heterogenost različitosti navika i stavova ispitanika.

Pitanja koja su mi se počela nametati odnosno problemska mjesta koja su mi se počela otvarati uz već navedeno pitanje vjerojatnosti da svi ljudi o svemu razmišljaju ideološki – bili toga svjesni ili ne (jer nije li ustvari sve pitanje ideologije?) između ostalih bila su sljedeća; što ljude motivira na određene radnje? Koji je to kulturološki motiv koji ih pokreće? Gdje su točno granice između autentičnosti i interpretacije? Kako ostati istraživački nepristran? Što ako na kraju ideologiji u mojoj premisi uopće i nema mjesta, kako pružiti vjerodostojni znanstveni uvid u banalne prakse uzgoja povrtnica kojima moji ispitanici u objektivno većoj ili manjoj mjeri pružaju otpor vladajućoj tržišnoj paradigmi? Ako je otpor i pružen u svjesnoj mjeri, da li je to i svjesna ideologija? Te koje su i kakve implikacije ovog istraživanja?

Moj zaključak u konačnici (jer znanje je oruđe) oblikuje predznak ove priče. Postavljena pitanja bila su mi bitna zbog preklapanja određenih pretpostavki sa iznjedrenom iskustvenom perspektivom.

Ovaj rad teži razjašnjenju dobivenih odgovora uvođenjem interdisciplinarnog teorijskog okvira kojim ću nastojati prepoznati ključne točke u iznošenju primarne teze, o stvarnom otporu pruženom kroz niz svakodnevnih praksi vidljivih kroz djelovanje pojedinca u društvenom kontekstu u cilju iznalaženja odgovora na postavljena pitanja, a s idejom zadržavanja nepristranog, objektivnog pogleda.

2. RAZRADA

2.1 Predmet istraživanja

U fokusu istraživanja nalazi se praksa vrednovanja stavova o vrtlarenju i vrtlarskim tehnikama. Navedeni su stavovi ljudi koji se bave uzgojem prehrambenog bilja ili sudjeluju u jednom dijelu proizvodnog procesa, a koji o zadanoj istraživačkoj temi nemaju pretjerano optimistično mišljenje. Samo zapažanje određenih pretpostavki o funkcioniranju društva kao cjeline detektiralo je ideju o ideologiji kao *spiritus movensu* za ljudsko djelovanje. Prvenstveni cilj bio je razotkriti razloge tih negativnih kontakcija uz pokušaj dovođenja u vezu s pojmovima kao što su etički „čisto“/domaće/ekološko u metodama uzgoja hrane i popratnih tehnika, a koje korespondiraju sa samoodrživim idejama življenja koje promiče ideja permakulture, odnosno u kojoj mjeri i na koje se sve načine u praksi vrtlarenja otpor i – pruža.

2.2 Metodologija istraživanja

U ovom empirijskom istraživanju služila sam se razgovornom formom koja mi je poslužila kao sredstvo za prikupljanje informacija stoga se metodologija rada uvelike oslanja na metodu intervjua kao specifične forme za dobivanje podataka, a sve u cilju ispitivanja. Služila sam se metodom intervjuiranja polu-strukturalističkog tipa kao glavnim sredstvom za prikupljanje podataka, terenskim zapažanjem, licem u lice, često puta na samim lokacijama vrtova, „in situ“ ili u unaprijed dogovorenom terminu. Uz set pripremljenih pitanja o općim stavovima i razlozima za djelovanje ispitanika kao pripadnika interesne skupine, kao i metodom bilježenja „slobodnog tijeka misli“ (gdje i kada bi razgovor naveo na to) nastojala sam omogućiti bolji pristup u subjektivan uvid i stavove što je u konačnici rezultiralo kvalitativnom i kvantitativnom kakvoćom rezultata.

Istraživanje sam radila tijekom veljače i ožujka 2017. godine na području grada Rijeke i njegovih prigradskih naselja time obuhvativši prostore gradskih okruga (Mjesnih odbora) Štranga, Mlaka, Podmurvice, Pehlin, Banderovo, Belveder, Brašćine - Pulac, Marčeljeva draga, Drenova, Gornja Vežica te nekoliko naselja iz bliže ili dalje gradske okolice; Turki, Ronjgi, Čikovići, Orehovica, Čavle i Škrljevo. Sveukupno sam ispitala stavove trideset i jednog ispitanika. Intervjui su trajali između dvadeset i šezdeset minuta. Najmlađa ispitanica imala je dvadeset i devet godina dok je najstariji ispitanik dobrano zagazio u osmo desetljeće života.

Vrtovi su imali od 15 do otprilike 1000 kvadratnih metara no veličina vrta nije bila presudan faktor prilikom odabira ispitanika.

Istraživanje se, u početku, bilo predviđeno odviti na jedinstvenoj razini no kako su se razgovori produblivali, time šireći svoj narativan zamašnjak odlučila sam dodatno uvesti još jednu fazu istraživanja, potkrepljenog detaljnijim, minucioznijim razgovorom s dvanaest ispitanika (od sveukupnog broja), naprosto onih koji su pokazali želju da o zadanim temama dadu svoj prošireni sud. Time sam apostrofirala određene natuknice u svojem konceptu i u ponovnom susretu pokušala još dublje prodrijeti u problematiku, istraživanje u konačnici zaključivši odgovorima na set pitanja iz te, druge faze. Prvu fazu istraživanja nazvala sam Analizom 1, dok sam drugu fazu istraživanja nazvala Analizom 2.

Zapisi o bilježenim izjavama dostupni su kao Dodatak rada.

Analizom sadržaja u prikazanom istraživanju na ovim naizgled banalnim primjerima praksi uzgoja nastojala sam utvrditi relaciju između korištenih pojmova, navedenih aktivnosti i teorije proučavanja.

2.3 Kontekst grada Rijeke

„Prostor općine Rijeka s akvatorijem smješten je između 14 i 15 stupnjeva istočne dužine i između 45 i 46 stupnjeva sjeverne dužine. Nalazi se između liburnijskog i Vinodolskog primorja, a na sjevernoj, najdublje u kopno uvučenoj, obali Kvarnerskog zaljeva, otvoren prema jugu s tri morska prolaza: Vela, Srednja i Mala vrata. Na istočnom dijelu riječkog područja pruža se Bakarski zaljev, a na pučini su kvarnerski otoci Cres i Krk. S kontinentalne strane ova priobalna zona oivičena je obroncima pretežno šumovitih brdskih masiva, koji se s Učke, Ćićarije i Gorskog kotara spuštaju prema moru. Unutrašnja primorska zona sastoji se od četiriju prirodno – geografskih cjelina: primorskog bila s prostranom zaravni, uske flišne udoline Bakra, Drage i Rječine, vapnenačko – dolomitskog pobrđa s Grobničkim poljem i prisojnih padina planinskog niza Učke, Obruča, Snježnika, Risnjaka, Tuhobića, Bitoraja i Viševice; to je područje tipičnog krša, s vrtačama, kraškim dolinama, šupljinama i spiljama“ (Žilić, 1980., str. 5).

Klimatološki, vrlo povoljan utjecaj toplih ljeta i blagih, mediteranskih zima s obiljem kiše proporcionalan je njegovoj geografskoj poziciji; okružje planinskog gorja i kamenitost njegovih padina, pokoja plodna nizina kao i blizina mora oduvijek su u ovim krajevima obavezivala čovjeka na trpkost, ali i bremenitu radost uzgoja hrane svojim vlastitim rukama.

Panorama grada i prigradskih prostora kroz stoljeća se mijenjala. Povijesno, prostor grada iako škrt plodnom zemljom zbog svoje geografske pozicije i navedenih zemljopisnih posebitosti oduvijek je ljudima koji ga naseljavaju pružao mogućnost za obradu zemljišta i uzgoj hrane. To je vidljivo na više primjera područja današnjih gradskih četvrti.

Prostor današnje Rujevice, odnosno tadašnje „Rujevitze, zapadno od južnog dijela Škurinja, sjeverozapadno od Pod Murvica, istočno od Sv. Ivana“, a u kojoj se u 19. stoljeću, točnije 1841., prostor topografski označavao kao „visoka i srednja šuma“, a na čijem „su podnožju brijega vinogradi“ (Ekl, 1994., str. 123), Škurinja, „doline kojom se pruža duž uzvisine Drenove do Brajde, kroz koju je protjecao škurinjski potok koji je utjecao u mandrač ispred lazareta. Spominje se već u XVI. stoljeću sa mnogim vinogradima, maslinicima i pašnjacima“ (Ekl, 1994., str. 127). Škurinjski potok danas je nasut i tu se nalazi istoimena gradska četvrt, Potok. Nedavna rekonstrukcija Krešimirove ulice otkrila je i danas masivan vodeni pritok. Nadalje, „Kozala, strmi predio sjeverno od Starog grada. Predio je bio intenzivno obrađen i u okružju, najviše nastanjen. (...) Na užoj Kozali javljaju se u 16. stoljeću mnogobrojni vinogradi s

maslinicima na gotovo šezdesetak imanja. Usto ima šumica, ugara, općinskih zemljišta i pašnjaka“ (Ekl, 1994., str. 33).

Na ovih nekoliko povijesnih primjera vidljivo je da je postojao kontinuitet u uzgoju hrane, a kojih prakse djelovanja i danas postoje, unatoč urbanizaciji koja je u mnogome prisvojila zemljišni prostor izgradnjom industrijskih pogona, a time posljedično i stambenih jedinica. Sveobuhvatno gledajući, faktori koji pridonose uspjehu prinosa pojedinih kultura pogodnih za uzgoj su uz utjecaj klime i zemljopisnu poziciju, svakako i stupanj zagađenosti pojedinih gradskih i prigradskih predjela. Problem zagađenosti pojavio se s uzletom razvoja industrije, uz nabiranje samo nekih od mnogih danas ugaslih pogona i tvornica kao što su Tvornica papira, Torpedo, Rafinerija nafte, Tvornica šećera, Klaonica... Danas je stupanj zagađenja vidljivo smanjen zbog propadanja mnogih gospodarskih grana. Nažalost, to proporcionalno ne doprinosi povećanoj proizvodnji lokalne hrane jer uvozni lobiji pogoduju stranim proizvođačima, a ne onim domaćima, iako Rijeka nikad nije imala masovnu proizvodnju poljoprivrednih dobara jer tome ne pogoduje geografska pozicija.

Uvjeti uzgoja poljoprivrednih kultura razlikuju se od jedne mikrolokacije do druge, odnosno od jedne gradske četvrti do druge; na sjevernim i sjeverozapadnim dijelovima grada i prigrada, kao i na njegovom istočnom dijelu iste sorte kasnije dozrijevaju u odnosu na južni dio grada koji je infrastrukturno gušće premrežen vezivnim tkivom gradskoga centra odnosno onim silnicama koje tvore samu žižu njegovog urbanog života. Tako na primjer, u isto doba godine, povrće ne dozrijeva u isto vrijeme na Ćikovićima, na Škrljevu ili na Mlaci jer dozrijevanje uvjetuje temperaturna razlika kao posljedica razlika u nadmorskoj visini određenih lokacija kao i različiti stupanj zagađenosti pojedinih gradskih cjelina.

Mlaka kao (bivša) radna zona s Industrijskom ulicom, koja je nekoć prednjačila kao proizvodna gradska zona, izmještena iz centra upravo s tom namjenom, čiji je industrijski niz tvorio zamašnjak gradskog proizvodnog pogona na prijelazu 19. u 20. stoljeće, unatoč gašenju svojih tvornica i danas bi „mogla hraniti pola grada“¹, kao što je svojim vrtovima i hranila građane za vrijeme vladavine kraljevine Italije i gotovo do same polovice prošloga stoljeća, ali i ranije.

„Na Mlaci bila su većinom dobra augustinskog samostana. Zauzimala su sav prostor od obalne ceste do nekadanje tršćanske ceste. Bila su tu dva mlina, vinogradi i šume. Kada je red 1785.

---

¹ Navod jedne ispitanice - vrtlarice u čijem se obiteljskom posjedu već nekoliko generacija nalaze tri zemljišne čestice na istom lokalitetu

godine ukinut, prodana su ta imanja na licitaciji. (...) To je i danas lokalitet na istom mjestu s još jednim otvorenim izvorom“ (Ekl, 1994., str. 109).

Bogatstvom svojih vodenih izvora, povoljnim temperaturnim prilikama kao i plodnim tlom, vrtovi na Mlaci i danas predstavljaju jednu mikro – zelenu zonu, gotovo prirodni rezervat obilja duboko uronjen u prostor šireg centra posrnutog industrijskog diva, grada Rijeke.

Planski naponi grada danas očituju se u želji za uređenjem njegove zelene vizure, podizanju razine svijesti građanstva u gospodarenja otpadom kao i naporima da se građanstvo educira o temama koje pridonose ukupnoj kvaliteti života u gradu kao gorućoj društvenoj temi.

Slika 1: Promotivni leci izdani u sklopu projekta *Program izobrazno-informativnih aktivnosti o održivom gospodarenju otpadom* izdanih u suradnji Odjela gradske uprave za komunalni sustav grada Rijeke i KD Čistoća d.o.o. Rijeka (godine izdanja 2019. i 2020.)

Primjer današnjih vrtova u privatnom vlasništvu na Mlaci koji djeluju u tipu zajednice, urbani vrt „Zeleni put“ na Brašćinama kao i mogućnost prenamjena napuštenih gradskih parcela koje je moguće zakupiti u svrhu obrađivanja zemljišta, „Ekovrt“, prihvatilišta za beskućnike Ruže Sv. Franje na Pulcu, višegodišnje inicijative grada da sufinanciranjem sredstava provedu programe „Zelenih okućnica“ kojima se nastoji ozeleniti pročelja fasada, ali i rastući interesi pojedinaca, susjedstava i mjesnih odbora u navikama uzgoj cvijeća, povrća, voća i ukrasnog bilja pozitivan je pokazatelj društvene promjene.

Načela aktivne participacije građana vidljiva su kroz postojanje malih, gradskih vrtova i inicijativa koje kroz njih djeluju, bilo u individualnom pristupu pojedinaca ili udruženjem u zajednice. Tranzicijska inicijativa Rijeka (TIR) nastala iz Grupa solidarne razmjene Rijeka time u praksi i u suradnji s gradskim institucijama podiže svijest zajednice o problematici uzgoja hrane bez upliva kemijske industrije, o sveprisutnom industrijskom zagađenju i mehanici uzgoja čistih, ekološki prihvatljivijih načina uzgoja i sorti djelujući po principu solidarne razmjene ideja i dobara u kružoku okoliš – društvo – ekonomija u koordinaciji odnosa malih proizvođača i krajnjih konzumenata. Time se potiče i promovira postojanje i djelovanje obiteljskih poljoprivrednih gospodarstava kao bitnih čimbenika u ostvarenju takvog, alternativnog principa gospodarskog djelovanja. Nedavno organiziran Festival održivosti (rujan 2020.) koji promovira vještine samoodrživosti u svakodnevnom životu ostvaren je kao sastavni dio programa Rijeka 2020 – Europska prijestolnice kulture, a realiziran uz potporu sudioničkog programa Civilne inicijative, Rijeke 2020 – Europske prijestolnice kulture iz čega je vidljiva suradnja Grada i Tranzicijske inicijative Rijeka kao momenta sinergije civilnih grupa i pojedinaca u nastojanju aktivnog uključenja građana u samu primjenu permakulturnog dizajna i ideja na primjeru vlastitog grada u vidu „ponovnog prisvajanja“ prostora neovisnosti djelujući u okviru svojih svakodnevnih praksi. Filozofija načela time je bila predstavljena raznim radionicama kojima se kroz niz praktičnih primjena nastojala osvijestiti praksa samoodrživosti razvidnih kroz edukaciju o vještinama prirodnog uzgoja, „zero waste“ načela u pristupu gospodarenja otpadom, prirodnog graditeljstva, održivom kućanstvu, vrtlarenja u harmoniji s prirodom i očuvanju sjemena starih sorti, prepoznavanju i primjeni samoniklog jestivog bilja našeg kraja i slično.

Slika 2: Uzgoj povrća na rubnom zapadnom dijelu parkirališta Podpinjol, Rijeka (rujan 2020., privatan album)

U budućoj praksi svakako bi se trebalo posvetiti više vremena u prisvajanju i ozelenjivanju napuštenih gradskih prostora kao i malih, škratih površina čijom bi se obradom unaprijedila sveukupna kakvoća života u gradu.

„Zdravlje ljudske okoline nije samo u dobrim uvjetima biološkoga opstanka već i u humanizaciji svekolika života; u zaštiti doživljaja koji su vezani uz život u prostoru, uz ambijentalne i arhitektonske sadržaje-naslijeđene ili novostvorene. Ono je uvjetovano i zaštitom ličnosti od otuđenja i ravnodušja i njegovanjem svega što budi osjećaj sigurnosti, sklada, ugone, pripadnosti i privrženosti što obogaćuje spoznaju i doživljaj vlastitog grada“ (Ekl, 1994., str. 175).

2.4 Pojam permakulture

Kako mi kao promatrači možemo opisati praksu i sijaset značenja permakulture odnosno raznolikosti pokreta s određenim „eko“ ili „bio“ predznakom, a implementirano u mnogim primjerima vrtlarskih praksi i posljedično, pratećih životnih stilova u odnosu na neovisno djelovanje vrtlara na području grada Rijeke i bliže okolice?

Pojam permakulture odnosno permanentne agrikulture kovanica je koju su među prvima iznijeli Bill Mollison i David Holmgren sedamdesetih godina dvadesetog stoljeća usustavljajući termin kao sveobuhvatni društveni koncept smještajući svoju filozofiju djelovanja u domenu praktičnog života, temeljenog na zakonitosti percepcije svijeta kao ograničenog izvora resursa. To je sustav ideja čiji su temeljni postulati naukovanja bazirani su na viđenju života kao cirkulara dobara u svojem najosnovnijem obliku; permanentno u tom smislu odlikovano je epitetom neuklonjive stalnosti dok se pojam kulture ovdje koristi kao termin koji određuje aspekt kultivacije, odnosno uzgoja. Ideja kao takva prvenstveno je vezana za agrikulturan uzgoj hrane no ona posljedično uključuje i sveobuhvatan etički način mišljenja i stavove koji su predstavili jedan svojevrstan odmak u odnosu na dotadašnju agronomsku djelatnost time omogućivši perspektivu jednog sasvim novog tipa humanog djelovanja koji se odvija u skladu s prirodnim zakonitostima u životima ljudi. Cilj je postići održivi model uzgoja hrane po principu preslike shema iz prirode, kao i svih onih komponenti koje unapređuju kvalitetu ljudskog života.

Načela permakulturnog dizajna definirana su objašnjenjem;

„To je sistem koji okuplja konceptualne, materijalne i strateške komponente u model koji za funkciju ima dobrobit života u svim njegovim oblicima. Cilj mu je osigurati održivo i sigurno opstojanje živih bića na Zemlji“ (Mollison, 2002., str. 36).

Koncept dizajna uveden je kao pojam koji postulira postojanje održivih ljudskih naselja u skladu s pripadajućim prirodnim okruženjem kojim se nude smjernice ponašanja za suživot s prirodnim okolišem u svijetu koji je prezasićen industrijskim zagađenjem. Djelotvorna praksa ljudi dovedena je u pitanje s osviještenošću o toj vrsti problema indicirajući time akcent održivosti čijim bi se razumijevanjem postigla ravnoteža između ljudskog utjecaja na okoliš implementacijom niza strategija koje tvore u svojoj instanci, samu premisu permakulturne teorije; potreban je zaokret ka održivim metodama propagiranih životom u skladu sa prirodom.

„Vidimo kako nas prosvijećeni samo-interes vodi ka evoluiranju etike održivog i osjetljivog ponašanja. To su etike izražene u permakulturi. Razvijanjem etike možemo osmisliti načine na koje ju možemo primijeniti u svojim životima, ekonomijama, vrtovima, zemlji i u prirodi. Riječ je o mehanizmima zrelog etičkog ponašanja odnosno načinu na koji treba djelovati da se održi zemlja“ (Mollison, 2002., str. 3).

(Ne)sklad prirode i kulture najočitiiji je u pitanju percepcije planeta Zemlje, cjelovitog živog organizma kojeg su potrošačka logika kapitalističke matrice dovele do krajnjih granica održivosti; iskorištavanjem prirodnih resursa poremetili smo prirodnu ravnotežu između čovjeka i zemlje na kojoj i od koje živimo; bez održivosti i mogućnosti umnažanja kvalitetnih resursa nema niti zdravog preduvjeta života na zemlji.

„Permakultura je naziv kojim je imenovan jedan vrlo star proces. Drevne domorodačke kulture pojmom rasipanja shvaćale su rasipanje resursa neminovnošću njihove potrošnje. Tako da postoje ostaci primjera primjene permakulture svuda oko nas. Neki ljudi su članovi permakulturnog instituta te permakulturu poimaju kao studiju discipline. Neki ljudi je primjenjuju radi zadovoljstva samog. Mnogi drugi za taj termin nisu nikad čuli no permakulturu primjenjuju zdravorazumski“ (Bell, 1992., str. 21).

Iz toga je razvidno da su zdravorazumska briga o zemlji i ljudima temeljna načela permakulture te da ideje koju ona promiče ne pripadaju nužno niti organiziranom pokretu niti deklarativnoj pripadnosti istom.

Djelovanje gradova na okoliš u dvadesetom stoljeću doseglo je svoj vrhunac. Ono je razvidno kroz urbanizaciju odnosno ubrzani rast gradova kao i porast populacije svjetskog stanovništva te posljedično vodi sustavnom zagađenju tla, izvora pitke vode, onečišćenju atmosfere odnosno izvora svih onih resursa neophodnih za opstojanje života na Zemlji.

„Većina krajobraza danas zahtijeva upravljački pristup. Korištenje poljoprivrednog zemljišta mnogogdje vrlo je štetno. Međutim, lovačko sakupljački i agrikulturalan pristup u korištenju zemlje također može biti garancija osiguranja lokalnih ekosistema kao funkcionalnih u kojima je bioraznolikost podržana. Takva je situacija u mnogim područjima razvijenog i manje razvijenog svijeta, u kojima ruralne zajednice stvaraju balans između svojih aktivnosti i ekosistema koji ga podupire“ (Newman, 2006., str. 277).

Neminovan je otklon od sebičnog nastojanja da zemljom vladamo kao i poimanje prizme neophodne harmonične usklađenosti od koje se čovjek, u svom zapadnjačkom načinu života od

zemlje posve udaljio. Nameće se i stvarna potreba za hiperprodukcijom materijalnih dobara koja posljedično vodi gomilanju otpada te slijedno tome, popratna pojava stakleničkih plinova čije izgaranje uzrokuje efekt staklenika u planetarnoj atmosferi. Vraćanje viškova odnosno pravedna preraspodjela je treće temeljno načelo čije razumijevanje nastoji potaknuti reciklažu otpada kao društveno korisnu praksu kojom se nastoji smanjiti zagađenje okoliša primjenom kreativnih ideja za iznalaženje novih uporabnih funkcija predmetima čiji bi se povratak u cirkular održivosti time legitimizirao kao produkt opstojnosti permakulturnog dizajna u totalu.

„Trenutni obrasci potrošnje jednostavno su neodrživi i stoga će ih trebati promijeniti ako će ljudsko društvo ostati stabilno i na trenutnoj (ili čak većoj) razini stanovništva. Znanstveni dokazi velikom većinom pokazuju da je čovječanstvo u posljednjih nekoliko stotina godina dramatično poremetilo ekološke sustave o kojima ovisi“ (Assadourian, 2010., str. 186).

Takav kreativan napor vidljiv je i u samom dizajnu odnosno nastojanju da se okolišni krajobraz usvoji kao komponenta bitna za suživot ljudi i prirode, iz kojeg bi se praksama djelovanja maksimizirala korisnost odnosa svih onih elemenata koji čine supostojanje prirodnih i društvenih sistema, djelujući time na obostranu korist u sinergiji krajnjeg rezultata. U tome smislu važno je poimanje svih međuovisnih elemenata kao neodvojivih u ljudskom nastojanju da se uz minimalan napor osigura maksimalan učinak, kako za ljudsko društvo u cjelini tako i za osjetljiv ekosistem koji ga okružuje.

U principu samoodrživog dizajna kao jedan od ključnih faktora naveden je trenutak kritične samosvijesti čime se detektira ideološki dogmatizam sustava koji je nepovoljan za pojedinca u samoj svojoj izvedbenoj biti.

„Načela se razlikuju od dogmi (...) dogme su pravila koja su namijenjena da prisile centraliziranu kontrolu (često putem krivice) te je jasno da svako takvo pravilo ili zakon predstavljaju promašaj društvenog sistema“ (Mollison, 2002., str. 12).

Sama ideja daje smjernice za praktično, aktivno djelovanje kojemu prethodi promišljanje o kompleksnosti društveno političkih sistema čijih smo dio. Djelovanje u sustavu koji nam je izvanjski nametnut baštinjen je vlastitim iskustvima, a dužan osobnim preferencijama.

Promišljanje o potrošačkim praksama u svakodnevnom životu neminovno vodi do kritike postojećeg, cjelokupnog tržišno – ekonomskog kružoka kako proizvoda, tako i informacija. Gomila je u taj proces uključenih faktora; institucije koje proizvode zakone koji pogoduju nikome doli njima samima; subjekti proizvodnog lanca – proizvođači, distributeri, potrošači;

hrana/roba kao tržišni fenomen (u svim njenim segmentima: radi li se o sjemenu, djelomično gotovom ili u potpunosti gotovom proizvodu) svedena na prostu profitnu jedinicu, kvalitativno loša, kvantitativno, hiperproducirana u zemljama postindustrijsko/tranzicijskih političkih prostora - prostorno – vremenska datost jednog takvog procesa proizvodnje. Produkt toga je i briga o tome što jedemo kao i zazor od nepovoljnih mehanizama produkcije i distribucije hrane. Čini se da je kritika političke ekonomije aktualna i nažalost vrlo dobrodošla i u današnje vrijeme. Svijet u kojem je uzgoj vlastite hrane oprečan tržišnim uvjetima sve-prožimajućeg, jednoobraznog kapitalizma nije teško promatrati (i shvatiti) kao prinuđeni poligon za nužno ostvarivanje vlastite dobrobiti. Da li se tome potrebno oduprijeti – i ako jest, kako je to moguće ostvariti?

Praktična mjesta otpora vidljiva su kroz organizaciju zajednica u obliku zajedničkih vrtova, organskim uzgojem hrane na zakupljenim područjima, kampanjama za biciklističke staze i slično no kao bitno obilježje ističe se primjena LETS sustava (Local Exchange Trading Systems – sustavi lokalne razmjene hrane) koje je bitan atribut izbjegavanje upotrebe nacionalnih valuta i uspostavljanje vlastitih, lokalnih u svrhu razvoja lokalne zajednice kao pozitivan alternativni primjer ekonomskog poslovanja ustanovljujući tim putem, društvo istomišljenika u kojem je koncept lokalne zajednice centralni pojam.

„Simbolički značaj trgovanja na LETS-u nadmašuje bilo koji materijalni ekonomski učinak. Trgovanje ukazuje na članstvo u verziji lokalne zajednice i daje čast unutar tog miljea čijeg je koncept lokalne zajednice centralni pojam“ (O'Dohery, Dürschmidt, Jowers, & Purdue, 1999., str. 1646).

To je svojevrsna verzija lokalnog poduzetničkog pristupa koji podupire mrežu poslovanja malih obrta koji time djeluju u suprotnost s logikom globalnog kapitalizma kroz moralne sustave međusobno razmijenjene vrijednosti i povjerenja.

Ove pozitivne intervencije u implementaciji same ideje vidljive su kroz mnoštvo praktičnih rješenja kojima se nastoji unaprijediti neovisnost čovjeka od nametnutih sistemskih vrijednosti kao što su uplivi multinacionalnog korporacijskog kapitala u ekonomsku djelatnost lokalne privrede ili na kvalitetu prirodnog okoliša.

„Usvajanje cjelovitog pristupa izgradnji socijalno, ekonomski i ekološki održivih zajednica u svojoj je srži prepoznavanje potrebe za istodobnim promicanjem jakih lokalnih gospodarstava, rješavanjem utjecaja na okoliš i poticanjem osjećaja zajedništva“ (Franklin, Julie, Jennie, & Terry, 2011., str. 350).

Minimaliziranje truda uz maksimalnu posljedičnu dobit pretpostavlja suradnju s prirodom koja se razmatra kroz ideju permakulturnog dizajna. Ross Mars u „Temeljima Permakulturnog dizajna“ navodi ishode što on kao takav mora sadržavati;

„Održivu upotrebu zemljišta, bez otpada i zagađenja, ustvrđene sisteme za zdravu proizvodnju hrane i eventualnih viškova, restauraciju degradiranih pejzaža u nastojanju očuvanja endemskih vrsta, pogotovo onih rijetkih i ugroženih, integraciju i harmoniju svih živih bića na imanju jer su sva u međusobnoj interakciji te minimalnu upotrebu energije“ (Mars, 2012., str. 2).

Pretvaranjem problema u rješenje metodika je permakulturnog pristupa kao i korištenje svih iskoristivih resursa u kojem svaki element društva i prirode stoji u međusobnoj interakciji.

No da li je reprezentacija takvih svakodnevnih nastojanja ideologija te kako i gdje istraživač u svome znanstvenom naporu prepoznaje takve prakse kao ideološke?

2.5 Određenje pojma ideologije

Krenuvši od pretpostavke da je sve potrebno imenovati, pojam ideologije pretpostavljam načinom na koji ideje imaju utjecaj na društvenu stvarnost time ih dovodeći u tijesnu vezu s objašnjenjem mehanizama koji utječu na formiranje općih stavova u određenoj kulturi. To je koncept koji podrazumijeva stavove o ustrojstvu društva, nastupajući kao skup mišljenja određene skupine pripadnika društva u cjelini iz čega posljedično proizlazi da svaka ideologija nastoji pružiti različite perspektive viđenja o tome kako bi dobro društvo, kao ultimativ društvene stvarnosti u praksi, valjalo funkcionirati. Neminovno je u raspravu uvesti samu političnost djelovanja određenog društva odnosno tenzije proizašle iz težnje da se društvo ustroji, sistematizira što su ideje koje se implementiraju u skladu sa ekonomskim sistemom koji društvenu stvarnost čini predmetom teorijskog spoznavanja.

„Svaka ideologija sadrži tri elementa; kritiku, ideal i sredstvo djelovanja. Političke ideologije nude kritiku postojećeg društva, koje se osuđuje kao nesavršeno, i suprotstavlja mu se neka vizija dobrog društva do kojeg treba doći“ (Schwarzmantel, 2005., str. 10).

U marksističkoj teoriji kulture i identiteta društvo je izvorište ljudske kulture, društvo s kojim je čovjek neraskidivo vezan, a „kultura je materijalnog podrijetla i proistječe iz ljudskog rada“ (Haralambos & Holborn, 2002., str. 889).

Životna djelatnost i posljedično oblikovanje svijesti, u konačnici je rezultat ekonomskih i materijalnih prilika, no rad, zalog i napor je ono što nagon odvaja od svjesnog činjenja. Nadalje, Karl Marx dokazuje da „čovjek proizvodi čak i kad je slobodan od fizičke nužde i proizvodi istinski jedino kad je slobodan“ (Haralambos & Holborn, 2002., str. 889) te kultura nastaje kao „nus“ proizvod čovjekova nastojanja. Potrebe, izvanjskosti kao otklon od onih osnovnih životnih prinuda, nude sijaset razloga za razvoj samosvijesti čime se garantira stvaranje vlastitih običaja i kulturnih obrazaca. Ključni faktor za razvoj ideje je mašta pa ona time igra veliku ulogu u proizvodnji dobara te je neraskidivo vezana uz stvaralački proces. To, jasno podrazumijeva isključivo preduvjet slobode. Ljudska stvaralačka sposobnost je u tom smislu, bitno drugačija od životinjskog, „mehaničkog ponašanja“ (Haralambos & Holborn, 2002., str. 889).

U slobodi, u idealu, stvaranje radi vlastite kreativne potrebe funkcionira besprijekorno no što kada se dogode nepovoljni, nepravedni društveni uvjeti? Što kada čovjekova „svojina“ postane „tuđina“, kada se zbog izvanjskih, društveno političkih interesa izgubi pravo na slobodu?

Neslobodan čovjek ne posjeduje „sredstva za proizvodnju poput oruđa i zemlje, koja su im nužna za fizički opstanak“ (Haralambos & Holborn, 2002., str. 889) direktno oviseći o milosti onih koji ih posjeduju što za svoju direktnu posljedicu ima gubitak slobode za izražavanjem kreativnog impulsa, upravo onoga što rad čini plemenitom svojinom ljudskoga bića. Tada dolazi do otuđenja, od rada, od drugih pojedinaca, naprosto od vlastite biti jer bivajući takvim, dolazi do nemogućnosti obavljanja vlastite, primarne i prirodne svrhe, „služiti se maštom“ (Haralambos & Holborn, 2002., str. 889).

Društva koja su primarno, klasno konstelirana i imanentno – ekonomska, nameće se, funkcioniraju pomoću čimbenika kontrole koji su u većoj ili manjoj mjeri, represivni. S marksističkog gledišta, ideja o kulturi kao ideologiji vladajuće klase je ništa doli verzije pogleda na svijet onih koji svijetom upravljaju, onih koji su na vlasti te uz pomoć ekonomske moći direktno odlučuju o kulturi društva, odnosno o njegovom ideološkom predznaku. U društveno političkom smislu čini se da je to neka vrsta povijesne pravilnosti; vladajuće ideje su idealan izraz misli proizašlih iz vladajućih materijalnih odnosa gdje su sredstva materijalne i sredstva duhovne proizvodnje obično u rukama iste klase. To je reprodukcija života, fenomen kojeg obuhvaća polarizirani pogled na društvenu stvarnost.

„Misli vladajuće klase su u svakoj episi vladajuće misli, tj. klasa koja predstavlja vladajuću materijalnu silu društva je ujedno i njegova vladajuća duhovna sila. Klasa kojoj stoje na raspolaganju sredstva za materijalnu proizvodnju raspolaže time u isto vrijeme i sredstvima za duhovnu proizvodnju; tako da su joj na taj način, (...) podčinjene i misli onih koji nemaju sredstva za duhovnu proizvodnju. Vladajuće misli nisu ništa drugo do idejni izraz vladajućih materijalnih odnosa“ (Marx & Engels, 1964., str. 43).

Radničkoj klasi se time posljedično nameće iskrivljena slika zbiljnosti koja pogoduje samo onima u čijem je ekonomskom interesu očuvati takvo umjetno, fabricirano stanje svijesti u kojem je čovjek – radnik premrežen nekom fantazijom odnosno nametnutom zabludom. Dakako, vlast stoji skrivena iza nje opravdavajući njome legitimitet svojih postupaka.

Koncept ideologije tako možemo oblikovati kao sustav stavova odnosno vjerovanja koji je, po sebi, zbog takvog iluzornog čimbenika, pogrešan te time podložan klasičnoj kritici ideologije, koju su marksisti negativno asociirali i bilježili. Materijalna djelatnost otvara prostor za osviještenu idejnost; iz materijalne dobiti stvaralačkih procesa stvara se neposredno ostvarenje ljudskog bitka. Usustavljivanje položaja ljudi u društvu rezultat je ideoloških silnica pa se privid svijesti ogleda upravo u tome; nesvjesnosti o pravoj naravi društvenih odnosa. Također, u

kontekstu „nesvjesnosti“ ideologiju možemo promatrati i kao sustav praksi i percepcija o takvom nepravednom, nametnutom položaju. Novac, ekonomska dobit, profit, ultimativni je „pokretački duh“ takvog kružoka; profit je realiziran kroz kolanje roba odnosno svojina čiju prisutnost ili odsutnost određuje tržište tj. trenutna potreba da se one realiziraju ili ne realiziraju kao vrijednosti. „Proces razmjene ne daje vrijednost robi koju pretvara u novac, već joj daje poseban oblik vrijednosti“ (Marx, Kapital, 1947., str. 90). Fetišizam robe je način na koji se kroz predmete odnosimo prema svijetu, sfera djelovanja u kojoj je novac preuzeo najvišu društvenu vrijednost. Zbog vlastite otuđenosti koju uvjetuje zatiranje iskonske ljudske prirode koja stremlji mogućnosti slobodnog stvaranja te nametnutog diktata novca, fetišizam robe postaje devijantan oblik društvenog življenja; čovjek, gubeći sredstva proizvodnje i pravo nad proizvedenom robom iz svojih ruku, postaje rob stvari. Novac postaje zamjena za robu, a roba postaje oblik fetiša, mjerilo svih ljudskih vrijednosti. „Čim stvari jedanput već postanu robe u vanjskom životu zajednice, one obrnutim djelovanjem postaju robe i u njenom unutrašnjem životu (...)“ (Marx, Kapital, 1947., str. 88).

Problematičnost ove spoznaje nije upitna no pitanje je percepcije, jedne onemogućene svijesti jer život sviješću neosviješten pogled podastire varljivoj stvarnosti; mi o stvarnosti, u tom slučaju nemajući realnu predodžbu, nesvjesni, bivamo prevareni stvarnošću samom. Teško je detektirati mjeru uronjenosti u ideologiju koja zbog svojih atributa usmjerene, ali nevidljive sveprisutnosti uvijek pruža apologiju postojećeg sustava. Pojam intelektualca kao nositelja kritičke svijesti, a koji svoje ideje nastoji prikazati za opće dobro, pojam je onoga koji posjeduje kulturni kapital i pravilno ga usmjerava. On je čimbenik društvene promjene te svoje ideje nastoji prikazati za opće dobro. „Filozofi su svijet samo različito interpretirali, radi se o tome da ga se izmijeni“ (Marks, Teze o Fojerbahu, 2020.). U tome smislu, tromost uma i kržljanje duha potrebno je revolucionarno zamijeniti idejom otpora.

Louis Althusser u svojem djelu „Ideologija i ideološki aparati države“ nadalje razvija misao o ideološkim faktorima bitnim za održanje određenih društvenih sistema tezom o reprodukciji uvjeta proizvodnje. Kako se pojedinačna društva prvenstveno zrcale u svojim proizvodnim „modus operandima“ i načinima na koje ti proizvodni procesi bivaju ostvareni neophodno je detektirati da u svrhu opstojnosti društva i njegov proizvođački proces mora biti održiv. Još je Karl Marx, u Kapitalu, tom II naveo da (...) „proizvodnja nije moguća bez osigurane reprodukcije materijalnih uvjeta proizvodnje: reprodukcije proizvodnih sredstava“ (Althusser, 2018., str. 1) time smještajući navedeni mehanizam u lanac neprestanih potreba za održanjem cirkulacije kapitala. Pritom, ekonomski diktat profita ne samo da podrazumijeva reprodukciju

proizvodnih sredstava već i reprodukciju proizvodne odnosno, radne snage, odnosno nadnice. No tim mizernim iznosom, radniku je namiren tek dio vrijednosti koju je stvorio svojim radom, onim dijelom koji svoju protuvrijednost ima u iznosu prijeko potrebnom za namirenje tek osnovnih potreba (kao što su trošak hrane ili cijena stanovanja). U tome smislu, reproducira se materijalni dio vrijednosti, tek „održava na golom životu“ radnik koji je ključni čimbenik proizvodnog procesa. No, potrebno mu je steći i kompetencije zbog bolje prilagodbe tržištu rada. Takva reprodukcija u kapitalističkom društvu nadilazi proizvodni sektor te se oprimjeruje i u drugim instancama vlasti. Školski sustav je jedan od ilustrativnih primjera „dobrog“ uloga u „izvedbu“ rada budućih trudbenika. Jasno, pokornost je očekivana dok je vodeća ideologija maskirana represivnim aparatom čiji je jedini cilj održanje vladajućih na pijedestalu.

„Drugim riječima, škola (ali i ostale državne ustanove poput crkve ili nekih drugih aparata kao što je vojska) podučava razne *savoir faire*², tako da osigurava pokoravanje vladajućoj ideologiji ili kontrolu njene 'prakse' (...)“ (Althusser, 2018., str. 4).

Država se ovdje isključivo percipira represivnim aparatom koji nameće vlastiti sustav vrijednosti kroz specijalizirane funkcionere izvedbene vlasti (vojska, policija...). Po pitanju svijesti, samosvijest mnoštva izostaje i u ovom slučaju te autor ovdje definira ideologiju kao „spontano ponašanje“, slično religijskom zanosu.

„Pojedinaac o kojemu je riječ ponaša se na određeni način, prihvaća određen praktičan stav i, što je još važnije, sudjeluje u stanovitim redovnim praksama koje su prakse ideološkog aparata o kojemu ovise ideje koje je on u punoj svijesti kao subjekt slobodno izabrao“ (Eagleton, 2014., str. 138).

Nadalje, uvodi se razlikovanje ideoloških aparata države od represivnog državnog aparata koje se ponajprije očituje sferom pripadanja. Ideološki državni aparati su religijskog, školskog, obiteljskog, pravosudnog, političkog, informacijskog, kulturnog i inog karaktera. Represivan državni aparat dio je javne sfere dok je ideološki državni aparat dio privatne sfere no zajedničko im je to da su oboje temeljni, neraskidivi dio vladajuće ideologije, koja se dakle, očituje u ove dvije odvojene kategorije. Represivan državni aparat djeluje represijom, a ideološki aparat države djeluje ideologijom. Zajedno, tvore cjelinu koja za jedini cilj ima održanje poslušnosti i prolongiranje ideja vladajuće klase. Stvarne društvene odnose valjalo bi suprotstaviti onim imaginarnim, primarno podređujućim.

---

² *Savoir faire* – znati činiti, umjeti (engl. – know-how)

Koncepcija Terry Eagletona u „Ideji kulture“ pojam ideologije tumači kroz subjekta, adresata kulture u kojem su premrežene kritičnost koja iz kulture proizlazi, stil odnosno uzus življenja te umjetnički doseg proizašao iz kreativnog procesa. U tom sukobu nameće se pitanje da li je ideologija tek politizacija kulture, kroz koju se u kulturu kao „dijalektički odnos između umjetnoga i prirodnoga, ono što mi činimo svijetu i svijet čini nama“ (Eagleton, 2014., str. 9) upisuju nova značenja. Pojedinci, misleći subjekti, emancipirani od društva, suprotstavljeni vladajućim vrijednostima takvo društvo lišavaju opravdanja u vlastitu moć. Ideje su to koje otvaraju prostor za stvarnu i simboličku borbu.

Uzimajući u obzir nagonisku, nesvjesnu narav kulture, Terry Eagleton elaborira Raymond Williamsovu kritiku T. S. Eliota koji kulturu određenog naroda smatra načinom života na određenom geografskom prostoru (što je po svojoj naravi klasična antropološka definicija);

„Kultura nikad ne može biti u cijelosti svjesna – njezino je polje uvijek šire nego što smo toga svjesni; a nju nije moguće planirati, jer je ona uvijek nesvjesna pozadina svekolikoga našeg planiranja... Kulturu se ne može u cijelosti osvijestiti, a kultura koje smo potpuno svjesni nikad nije kultura u cijelosti“ (Eagleton, 2014., str. 136).

No upravo samosvijest uvjetuje odbojnost spram vladajuće društvene paradigme gdje je u interesu pojedinca društvo, koje sebe ostvaruje kroz obrasce normativno uređenih zakona i ne zadire u slobodne izbore pojedinca jer „kultura kao ponašanje usađuje u živote mnogih skup vjerovanja što ga je utemeljio mali broj ljudi“ (Eagleton, 2014., str. 139).

Legitimirana moć adresirana od strane državnog aparata kulturi utiskuje ideološki predznak te kroz propisane obrasce ponašanja pojedincima nameće diktat njihovoj stvarnoj izvedbi življenja, načinu života shvaćenog kao „vlastitog i neotuđivog“. To je uronjenost u matricu koja je rezultat posvemašnjeg privida stvarnosti.

Pierre Bourdieu uvodeći pojam kulturne reprodukcije problematizira pojam kulture kroz dihotomiju vladajuće i potlačene klase, naglašavajući necjelovitost kulture jednoga društva koja se polarizira na kulturu kojoj su značenja nametnuta (potlačena klasa) i kulturu koja nameće značenja (vladajuća klasa). U promišljanju povijesti, fokus se prebacuje s vanjskih društvenih čimbenika na unutrašnje, individualne kulturne čimbenike svakodnevnog čovjeka.

Takav mehanizam svoj temelj pronalazi prije svega u školskom sustavu, razlikujući stupnjeve institucionalne pripadnosti klasi čime stečeno elitno znanje onih iz više društvene klase dominira nad omjerom stečenog znanja nad onima iz podređene društvene klase. Uzrok tomu

je neravnomjerna raspodjela kulturnog kapitala koja posljedično, predstavlja zapreku samoostvarenju punog potencijala onima kojima pristup „šifri“ naprosto nije dostupan. Time očekivano, dolazi do supremacije nad izvorima znanja pomoću kojih se perpetuira društvena nejednakost što ideologiju jednog državnog aparata očituje „par excellence“.

Kultura je habitus, polje značenja; sistemska struktura sastavljena od određenih oblika okružja u kojem obitava, odnosno „trajno pozicionirani proizvodni princip navođene improvizacije, stvarajući prakse koje nastoje reproducirati imanentne regularnosti u objektivnim uvjetima produkcije njihovih generativnih principa, dok se prilagođavaju zahtjevima koji vrijede kao objektivni situacijski potencijali, definirani kognitivnim i motivacijskim strukturama koje ga tvore“ (Bourdieu, 2002., str. 78).

To polje djelovanja premreženo je interakcijom sudionika, uloga, kategorija i dispozicija. U njemu pojedinci, zbog prirode svojih društvenih položaja oblikuju zasebne habitualne pozicije koje stoje u međusobnom, homološkom odnosu jednog polja spram drugog. Polja, koja označavaju način življenja, nisu strogo odvojena jedna od drugih već su u stalnom odnosu međusobnog pretapanja zbog propusnosti svojih granica.

Homologija je prvenstveno diktirana prisutnošću kapitala te ovisno o vrsti kapitala kojeg posjedujemo odvija se i paralelnost pozicioniranja u habitusu. Pierre Bourdieu razlikuje tri vrste kapitala; ekonomski, društveni i kulturni kapital.

Obrazovni sustav je ključan za razvoj ideje „ukusa“ – on kao takav, mjerilo je klase te samim time i mjerilo uspješnosti. Polje pojedinca čini akterom čime habitus izravno dobiva na političkom značenju kroz složenu mrežu u kojem su sukobljeni interesi vladajućih i sile u otporu, čega bi razumijevanje pogodovalo jačanju kritične svijesti koja igra ključnu ulogu.

U znanstvenom istraživanju, pojam intelektualne slobode ključan je razumijevanje pojma antiintelektualne prakse koja se temelji na praktičnom razumijevanju principa širih semantičkih značenja time nudeći mogućnost drugosti da se aktualizira detektirajući time mjesto konačnog razlaza sa autoritarnim i autoritetnim glasom akademskog, tradicionalnog školskog sustava. Fokus je na promišljanju i otvorenosti koja čitatelja stavlja u ulogu kritičara.

„Analitički intervju premješta autora iz pozicije autoriteta i čitatelja iz pasivne pozicije skretanjem pažnje na sam oblik istraživanje, omogućujući im komunikaciju oslobođenu od cenzure, a koja je uključena u konvencionalne oblike školstva“ (Bourdieu P. W., 1992., str. x).

Anthony Giddens sustav shvaćanja i praksi, većinu naših svakodnevnih aktivnosti naziva habitualnim i rutinskim, ponavljajućim. Njegovo poimanje strukture, očitovane kroz političke sustave veže se s idejom akcije odnosno „sposobnošću djelovanja“.

Racionalizacijom akcije, akteri rutinski prolongiraju teoretsko razumijevanje polja svoje aktivnosti no njihova motivacija nije direktno vezana za kontinuitet aktivnosti; razlikuje se svjesno i nesvjesno djelovanje. Motivacija za djelovanje ovdje je dovedena u vezu s praktičnom svjesnošću. Posjedovanje znanja garancija je funkcionalnosti uloge, svojim stalnim akcijama, pojedinac intervenira u svijet. Repetitivna, rutinska ponašanja predvidljive većine osiguravaju opstojanje resursa, onih stvarnih razloga za djelovanje iz pozicije moći. Kao što je svijet moguće reproducirati repetitivnim ponašanjem, tako ga je moguće i izmijeniti.

Svaka društvena akcija uključuje odnose moći; „akcija ovisi o sposobnosti pojedinca da učini razliku spram konvencija o stanju stvari“ (Giddens, 1986., str. 14).

Takvo djelovanje na društvo, putem aktera ima transformativni karakter čime je strukturu moguće izmijeniti i reproducirati putem konkretne i izravne ljudske akcije.

Modernost koja uvodi pojam „načina života“ (i dojam istoga), na razini sebstva govori nam o „fundamentalnoj komponentni svakodnevnih aktivnosti koje su jednostavno – stvar izbora“ (Giddens, *Modernity And Self-Identity*, 1991., str. 80) uz što je neminovno vezan i pojam životnog stila.

Jasna je primjesa konzumerističke kritike koja polemizira životne stilove kao momente izvanjske, nesvjesne prisile, koja nas na indirektan način navodi na obavezu „posjedovanja“ istog nametnutom pluralnošću izbora i koja na „način života“ gleda kao na skup rutiniziranih praksi, navika o obavljanju svih onih radnji koje život čine upravo – životom.

„Moderna kultura je obilježena između ostalih³ komodifikacijom kulture odnosno „pretvaranjem kulturnih proizvoda u robu koja se može lako kupiti i prodati (...) čime se sa stajališta masovne kulture (...) ugrožava estetska vrijednost i čistoća visoke umjetnosti“ (Haralambos & Holborn, 2002., str. 917).

---

³ Po priručniku M. Haralambosa i M. Holborna, riječ je još i o diferencijaciji kulture koja podrazumijeva razdvajanje različitih dijelova (aspekata) društva što je bilo temelj za razlikovanje pučke i visoke kulture kao i racionalizaciji kulture, koja je vezana uz tehnološka dostignuća modernog doba. U Haralambos, Michael, Holborn, Martin, *Sociologija: teme i perspektive*, Golden marketing, 2002., str. 917

Stajalište viših društvenih klasa time legitimira vlastite vrijednosti u odnosu na ukus nižih društvenih klasa što pridonosi ideološkom ovjekovječenju posjedovanih znanja i vrijednosti koja su ekonomski predisponirana pozicijom moći.

Michel de Certeau u „Invenciji svakodnevnice“ potrošačku proizvodnju propitkuje iz pozicija svakodnevnih praksi; kulturu „običnih“ ljudi počinje promatrati kao kulturu svakodnevnice u kojem se pridaje nova važnost praksama vremena u kojem pojedinci razvijaju svoju kreativnost. Time se primjenjuje novi kut gledanja, „gdje se pozornost premješta od potrošnje proizvoda za koju se pretpostavlja da je pasivna, na anonimno stvaranje rađeno iz prakse odmaka u korištenju tih proizvoda“ (de Certeau, MD, str. 11).

Predmet razmatranja se odnosi na način postupanja sa slobodnim vremenom, shvaćenim kao načinom prakse, a ne neposredno na subjekt koji je tvorac takvih praksi. Prakse ponovnog otkrivanja i mijenjanja umijeća činjenja, invencija je kulture u svojem najčišćem obliku. U sferi potrošačke proizvodnje korištenje odnosno potrošnja odnosi se na raščlambu faktora koje kulturni potrošač fabricira tijekom involvacije u kulturni sadržaj. Na fabrikaciju sadržaja utječu emisija i vrijeme, no sukladno odvija se i druga razina proizvodnje; konzumacija odnosno „način korištenja proizvoda“. U tome smislu, pruža se svojevrsan otpor kroz „načine djelovanja“ koji se sastoji od bezbroj radnji čime se „iznova prisvaja prostor što su ga ustrojile socio – kulturne tehnike proizvodnje“ (de Certeau, MD, str. 35) gdje „ti postupci i lukavstva potrošača u krajnjoj liniji tvore mrežu antidiscipline“ (de Certeau, MD, str. 35) koja u svojoj imanentnosti zbiljski otpor pretpostavlja uređenom i očekivanom tijeku legitimnih strategija sustava kojem pripada.

2.6 Reprezentacija banalnog u svakodnevnim praksama

Fokus mojeg rada je proučavanje načina na koji ljudi razmišljaju kao i analiziranje iznesenih zaključaka kroz prepoznavanje ideoloških aspekata njihove misli, a koji su vidljivi iz odgovora bilježenih tijekom istraživanja. U svakodnevnim reprezentacijama društvenih praksi uzgoja povrća, a u kontekstu onoga što su ispitanici imali za reći na navedenu temu, koja je od vrlo općenite predodžbe o praksama uzgoja postala pogodan materijal za iščitavanje mnoštva konkretnih značenja iz sasvim obične kulture ljudi, demistificiraju se stavovi, dekodiraju se mišljenja, a uz prijevod gubi se epitet očitosti. Činjenice koje su naoko razumljive „same po sebi“ kontekstualizacijom dobivaju sasvim drugi smisao, a dojam ovisi o čitatelju. Iznošenje stavova o vidovima kulture kojoj pripadamo svakako je i detekcija vlastitih stavova i preferencija.

U svom banalnom otporu, uzgoju brižljivo čuvanog sjemenja koje se gotovo kriomice razmjenjuje, odbijanju konzumacije kupovnog sjemenja, povjerenju u tehnike uzgoja koje su naslijedili od svojih baka, apsolutno povjerenje u „domaći, zdravi proizvod“ i sl. razotkriva se gotovo mitski karakter navika koji se time lako iščitava iz matrice života prepoznate svakidašnjom, po ničemu važnom, naprosto takvom kakva ona jest; prirodna, kultura življenja. No u iščitavanju, svakodnevnica očitovana u tim banalnostima otkriva mnogo dublji karakter poruka cijelog niza tih malenih fenomena koji ocrtavaju u konačnici konture jednog stava. Poruka koja se iz toga čita komunikacija je semiološkog karaktera.

„Što je bitna osobina mita? Da značenje pretvara u oblik. Drukčije rečeno, mit je uvijek jezična krađa. Kradem crnca koji salutira, bijelo – smeđu kobilu, sezonsko sniženje cijena voća, ali ne zato da bi ih pretvorio u primjere-simbole, nego da bih putem njih naturalizirao Carstvo, sklonost prema baskijskim stvarima, Vladu“ (Barthes, 2009., str. 160).

Mitologija u svakodnevnom govoru očituje se u značenjskom prijevodu slike zbilje kao prirodne pri kojem mit već po potrebi, pritom služi kao depolitiziran iskaz. No time se nameće pitanje političnosti stvarnosti same.

„Taj postupak je međutim isti kao u buržoaskoj ideologiji. Naše je društvo objektivno uzorno polje mitskih smislova zato što je mit formalno najprimjerenije sredstvo ideološkoga obrata koji

to društvo obilježava; na svim razinama ljudske komunikacije, mit preokreće anti-physis u pseudo-physis“ (Barthes, 2009., str. 168).⁴

Iz daljnjeg iščitavanja vidljivo je da je mit uvijek metajezik u kojeg su upisana značenja u iskazima, a koji stoji u suprotnosti sa „jezikom-predmetom koji govori stvari“ (Barthes, 2009., str. 169).

Time dolazim do zaključka da je svakodnevna reprodukcija ideoloških navika vidljiva u svojevrsnom *nadjeziku* za čije je teorijsko detektiranje bila potrebna metoda proučavanja značenjskih komponenti sadržaja izrečenog jezikom.

Utjecaj ideologije na zdravorazumski, svakodnevni sustav mišljenja ideja je koju je Michael Billig iznio u „Banalnom nacionalizmu“ gdje se pojam nacionalizma shvaća kao svojevrsna ideološka navika koja omogućuje reprodukciju ustanovljenih zapadnih nacija. U tom smislu nacionalizam je shvaćen kao periferan, ali sveprisutan, kao vlasništvo drugih, a ne nas samih.

„Nema lako dostupnih podataka kojima bi se mogla opisati zbirka ideoloških navika (uključujući navike praksi i vjerovanja), a koje reproduciraju ustanovljene nacije kao nacije. Kao da termin nacionalizam dolazi samo u malom izdanju, blistavo obojan (...) Ideološke navike po kojima se naše nacije reproduciraju kao nacije su neimenovane i time nezapažene“ (Billig, 2002., str. 6).

Nacionalizam kao ideološki fundament time postaje ograničen podsjetnik svakodnevnog života; svojim općim uprizorenjem „strastvenog, egzotičnog koncepta“ (Billig, 2002., str. 8), a dok se njegovi oblici i forme rutiniziraju i ostvaruju u svom nastojanju da se u okviru političkog sustava, pokažu prirodnim.

Stoga ovaj uvid u nevidljivu banalnost kojom je društvo-nacija premreženo, nevidljivo, a ipak očitovano u svojim pojavama pomaže pri iščitavanju konstantnih, ali rijetko osviještenih kulturnih prikaza razvidnih kroz upotrebu svakodnevnog jezika.

---

⁴ Pri tome Barthes u svojoj teoriji definira odmak od *anti-physis*a koji predstavlja odbijanje angažmana u stvarnom svijetu prakse ka *pseudo-physisu*, pojavi stvarnog svijeta koji je zapravo svijet znakova.

2.7 Presjek teorije i istraživanja

Istraživanje je iznjedrilo zaključak o postojanju nehomogene skupine pojedinaca. Neki ispitanici se međusobno poznaju no mnogi su birani pukim slučajem – to je bio moj pokušaj umanjenja vlastite pristranosti. Odgovarajući na postavljena pitanja, ispitanici su razotkrivali svoja mišljenja o hrani, mojim pokušajem dubinskog ulaženja u današnju, svakodnevnu problematiku hrane odnosno, njezinog stvaralačkog procesa „od vrta do stola“, čijeg su kao vrtlari, ponosan dio.

Svjesna da apostrofirajući tu ideju o proizvodnji i cirkulaciji hrane svjesno detektiram taj pogubni kapitalističko – neoliberalan sistem koji u službi profita ne djeluje u korist niti malog proizvođača niti u krajnjoj svojoj instanci, zapravo brine o stvarnoj dobrobiti svojih potrošača. Tu je primjesa i naznake ideologije odnosno negativnog stava. Istraživanje stavova o vrtovima iznjedrilo je perspektivu koja vrtlarenje tumači kao praksu utemeljenju u društvu koja kao takva posljedično ima društvenu dimenziju. No ono je i prostor privatne sfere u kojoj vrtlari djeluju, ocrtavajući prostore privatnih imaginarija dovedenih u vezu sa stvarnim svijetom u kojem žive.

Vrtlarenje je gotovo meditativna tehnika relaksacija uma i zadovoljni umor tijela. Istinski zaljubljenici u proizvodnju vlastite hrane koja nije namijenjena prodaji odnosno široj distribuciji tvrde da dobrobit postoji – to je lijek za dušu, bijeg od stresa svakodnevnice. To je jedna od skrivenih, intimnih radosti koja čovjeka čini produktivnijim i sretnijim, u kojoj nema potrebe za deklarativnom pripadnošću ovom ili onom pokretu.

„Vrtovi očaravaju sadašnjost, služeći kao utočište od frenetičnog ritma javnog života, rada i natjecanja. Ali također, vrtovi odražavaju prevladavajuće društvene odnose moći, kulture, rase, klase i spola, a postoje i značajne socijalne i ekološke posljedice povezane s načinom vrtlarenja. Upravo su ključne te dvostruke dimenzije vrtlarenja, ideal utočišta, očaravanja i iskustvenog doživljaja, te društvena nejednakost i snaga na kojima počiva vrtlarstvo“ (Hondagneu-Sotelo, 2010., str. 499).

Detekcija – lažnog prosperiteta, obećanog od strane nadležnih institucija – primijećena je kroz bilješku da ispitanici redom u konačnici nemaju riječi hvale niti za zakonodavstvo države u kojoj žive jer se smatraju u određenoj mjeri zakinutima – prvenstveno zbog distribucije nekvalitetne hrane, nadalje zbog nemogućnosti nabave komercijalno kvalitetnijeg sjemena itd. Zbog npr. relativno nedavno izglasanog zakona o upotrebi herbicida i pesticida (kojima su mnogi u krajnjem slučaju nužde ipak voljni pribjeći), a koji nalaže zabranu njihove upotrebe odnosno mogućnost korištenja tek u slučaju polaganja svojevrsnih ispita.

Iz istraživanja je razvidno da ispitanici osjećaju svojevrsno „stezanje obruča“ po pitanju slobode djelovanja u toj prehranbenoj domeni no ne i svi u istoj mjeri. Neki djeluju kroz ideje samoodrživog, permakulturnog naloga ulažući daljnje u svoje znanje, u svoj alat i međusobnu interakciju kroz vid umreženog djelovanja. Neki s druge strane djeluju tek na relaciji od sebe – za sebe (i/ili eventualno za svoje bližnje) potpuno nesvjesni jakih ideoloških silnica koje iza permakulturnog pokreta stoje (ili mnogih njih kao takvih – onih koji evociraju povratak uzgoju hrane drevnim tehnikama; generalno ekološkom pokretu, stupnjevito raslojenom). Mnogi dovode (ili primjećuju) (u) vezu političko/ekonomske faktore kao preduvjete svakog (takvog) djelovanja. Planiranje sistema opskrbe hranom tako postaje ključni faktor za djelovanje odnosno početna točka preuzimanja odgovornosti.

„Pojedinci – planeri igraju važnu ulogu u oblikovanju prehranbenih sustava i povezane koristi ili obaveze spram zajednice. Na primjer, oni su uključeni u zasjedanje ili dozvolu rada trgovina, farmerskih tržnica, postrojenja za preradu, zajedničkih vrtova i drugih gospodarstvenih poslovanja kao i transporta dobara. Takve odluke utječu na opstojnost poslovanja s hranom, njenog pristupa stanovnicima kao i utjecaja na okoliš u procesu produkcije, prerade, distribucije i preraspodjele“ (Hammer, 2004., str. 424).

Moje pitanje njima, a i samoj sebi – da li je to ideologija, „per se“? Složenost ekonomske djelatnosti kao neminovnog faktora organizacije kvalitetnog cirkularnog modela koji nužno utječe na distribuciju dobara od proizvođača ka krajnjem korisniku nameće pitanje prepoznavanja takvog kružoka kao o ideologiji samoj. Ako ona to zaista jeste, u kojoj mjeri je ovdje zastupljena? Konačno, odakle potreba svođenja nečega (u ravni „čovjek - ideja – akcija“) pod ideološki predznak, makar neki?

Nekada, prilikom intervjuiranja, bio bi prisutan i osjećaj nelagode, kako s moje strane (a meni je gotovo uvijek bilo neugodno – jer to su intimne teme koje razotkrivaju ispitanika razotkrivajući njegove stavove) no tako i s njihove strane – postupno sam shvaćala da su neka pitanja možda bila previše složena, unaprijed cementirana zahtjevnim akademskim vokabularom – smiraj bi obično nastupio mojim uvjerenjem kako nema niti krivog niti pravog odgovora. S tim primjećujem da sam i sama sebe u određenoj mjeri predisponirala no posljedično, i – nadišla.

Odabir ljudi, na početku bio je prvenstveno podložen uvidom u vlastitu okolicu; u prvom redu prišla sam susjedima za koje sam znala da se vrtlarenjem bave. Također, pitala sam i prijatelje za koje sam znala da se bave vrtlarstvom ili barem promišljaju tematiku uzgoja vlastite hrane

te je moje istraživanje na kraju uz njih uključilo i nekoliko ljudi na čije sam adrese poslana njihovim posredstvom. Kasnije, kako sam stjecala samopouzdanje, odvažila bih se i prilazila bilo kome za koga bih utvrdila da obrađuje neki komad zemlje što bih uvidjela intervencijom na terenu koja se sastojala od šetnje određenim Riječkim kvartom ili prigradskim mjestom i pažljivog zagledanja preko ograda i zelenih „lisa“.

Kako su vremenski uvjeti bili povoljni, a dio godine taman predviđen za početak sezonskih radova na zemlji, moj napor uložen u ostvarivanje cilja urodio je plodom; ljudi su (uz svega nekoliko izuzetaka) bili izuzetno raspoloženi za razgovor na zadanu temu. Uz poneko nećkanje (kojem bi ponekad kumovala i vremenska stiska), rado bi pristajali na razgovor, odgovarali na zadana pitanja te time sa mnom podijelili svoje stavove.

Moram priznati da mi se već samo spominjanje intervjua iz iskustva pokazalo nepraktičnim. Pojedinci ne bi bili potpuno voljni pristupiti istraživanju dok god bih našu interakciju nazivala tim imenom; automatski bi ga vezali za, u današnje vrijeme omražene telefonske ili „in situ“ ankete gdje bi u jednom trenutku bili neugodno zatečeni vrlo osobnim pitanjima o kućnom budžetu, bračnom stanju i sl. uz svojevrsnu molbu anketara/anketarke da prilože svoje osobne podatke, sve u svrhu korporacijske provjere izvjesnosti rada anketara/anketarke, a uz obećanje da se njihovi podaci neće koristiti za druge svrhe što je u konačnici negativno iskustvo za ispitanika. Stoga bih predložila formu razgovora, u kojem bi im postavila nekoliko pitanja na temu permakulturnog uzgoja bilja kao okvirne teme diplomskog rada čijeg je ovo istraživanje sastavni dio.

Mnogi od njih bi se lako i raspričali, otkrivajući pritom svoje impresije o općenitom stanju gospodarstva i/ili političko – ekonomskih prilika u državi (koje mahom ne bi odobravali).

Ispitanici uglavnom uzgajaju (ili su uzgajali) većinu poznatih povrtnih kultura s iznimkom pokoje egzotične sorte poput kiwana⁵ ili čajota⁶ te uzgajaju voćke, ukrasno i ljekovito bilje. Često bi bilo riječi i o načinu uzgoja određene kulture, o nekom u detalje opisanom i čvrsto branjenom stavu baš te i takve metode ili stila uzgoja pojedinih kultura, a već na koje bi nas razgovor ili osobna preferencija ispitanika naveli.

---

⁵ Kiwano (*Cucumis metuliferus* E. Mey) je jednogodišnja penjačica iz porodice tikvenjača (*Cucurbitaceae*), porijeklom iz Afrike. <https://www.plantea.com.hr/kiwano/> (pristupljeno 16.9.2020.)

⁶ Čajot ili meksički krastavac (*Sechium edule*) je vrsta meksičke puzavice iz porodice tikvenjača. <https://en.wikipedia.org/wiki/Chayote> (pristupljeno 16.9.2020.)

Ispitivanje se odvijalo kao bilježenje odgovora na postavljena pitanja, u razgovornoj formi. Profil mojih ispitanika zadovoljio je sve preduvjete da ga nazovem svojevrsnom lepezom svih godišta, preferencija i profesija; svojim istraživanjem sam dohvatila stavove kako dvadesetogodišnjaka tako i osamdesetogodišnjaka; onih koji se uzgojem bave zbog sebe i svoje djece kao i onih koji su uzgojem pokušali „zaraditi koju kunu“; onih koji su ljubomorno čuvali tajne svojeg majstorstva te bili škrti na riječima kao i onih koji su bili voljni o svojim iskustvima pričati satima; od domaćica do onih visoko obrazovanih. Razgovor o njihovim vrtovima i navikama vrtlarenja otkrio je dimenziju percepcije koja je kroz „njihove odgovore potvrdila i vrijednost vrta kao svakodnevnog krajolika koji se mora shvatiti kroz međudjelovanje estetskog i emocionalnog“ (Claremont, 2010., str. 281).

Svi moji ispitanici bave se vrtlarenjem amaterski, mnogi se bave i uzgojem voćaka, neki se bave proizvodnjom vina, a tek poneki imaju iskustva u držanju „blaga“ (kokica, zečeva i sl.) no u (za ovo istraživanje) zanemarivoj mjeri. Izuzev jednoga, moji ispitanici ne zarađuju od svojeg hobija. Kritični su u određenoj mjeri. Nije bitno da li su dio nekog aktivističkog kolektiva (pod tim podrazumijevam svojevrsnu ideološku podudarnost u mišljenjima/stavovima tj. zajedništvo pojedinaca koji zauzimaju određene stavove koji se u nekoj mjeri protive službenom stavu/javnom mišljenju države ili zakona) ili djeluju samostalno ili djelomično samostalno odnosno spontano u suradnji s poznanicima/prijateljima.

Neki ispitanici su naveli da vole isključivo okus rajčice, neki joj pripisuju ljekovita svojstva dok neki vole jesti isključivo svoj, sezonski proizvod iz vlastitog vrta. To je povrtna kultura koju podjednako vole i djeca i odrasli te u jednakoj mjeri konzumiraju i mesojedi i vegetarijanci i vegani.

Svi su oni na neki način isticali rajčicu, bilo kao preferentnu uzgojnu vrstu ili kao vrstu povrća na kojoj je najvidljivija industrijska intervencija uzgoja manifestirana u manjkavosti kakvoće i kvalitete ploda te je postalo razvidno da se u njenom uzgoju susreću teorija i praksa. O uzgoju rajčica bi se uvijek imala za dodati još koja riječ te je svatko imao svoju posebnu formulu za uspješan uzgoj, svoj trik kojeg bi više ili manje, bili voljni otkriti.

Važnost rajčice kao prehrambenog proizvoda uočila sam zbog učestalosti uzgoja; gotovo svi moji ispitanici uzgajaju upravo rajčicu koja u njihovim vrtovima ima veliku ulogu. Važnost uzgoja rajčice kao kulture koju vrtlari najčešće uzgajaju uočila sam već na samome početku svojeg istraživanja; mnogi ispitanici naveli su upravo rajčicu kao svojevrsnu prijelomnu točku

odnosnu povrtnu kulturu koja ih je navela i/ili odvažila da se uopće i počnu baviti uzgojem povrća.

Mnogi su isticali činjenicu da u maloprodajnim lancima uopće više nema mogućnosti za kupovinu povrća istančanog („prirodnog“) okusa jer se povrće uzgaja u plastenicima u kojima mu se tijekom uzgoja dodaju razni kemijski preparati koji ga u konačnici unificiraju izgledom vidljivo mu smanjujući okus. Po smatranju mojih sugovornika to je najočiglednije na primjeru rajčice. Čini se da su ljudi upravo na njezinom primjeru najsvjesniji izgleda i okusa komercijalno uzgojenog povrća za široku namjenu; ona doista potencijalno najizglednije odskače kvalitetom proizvoda prvenstveno svojim mirisom, a potom i izgledom.

Rajčica je povrće koje je većina mojih ispitanika istaknula i time mu dala određenu povlaštenu poziciju u odnosu na ostale povrtnu kulture. Rajčicu svi vole, te se upravo na rajčici najprije može primijetiti da li je ona punog okusa kakvo pamtimo iz djetinjstva, ili plastičnog, okusa po ničemu. O tome su se izjasnili gotovo svi moji ispitanici, a zanimljivo je da bi i oni najstariji po tome pitanju u trenutku razvili diskusiju o tome da li je neka hrana umjetna ili nije. Na tu temu, nebitno koliko ispitanici uočavali važnost ekološkog uzgoja, „lejbelinga“, osjetljivo pitanje samoodrživosti ili biološke ravnoteže svatko bi postao prilično osjetljiv ističući važnost dobre, kvalitetne rajčice za čiji je uzgoj potreban trud koji je produkt individualnog znanja i vještina.

Industrijski proizvedena rajčica postala je sinonim za sve ono logički pretpostavljeno zlo koje industrijski uzgojeno povrće nosi u sebi; upitna kvaliteta izvornosti sjemena, umjetno stvorena sredstva za poticanje rasta i uklanjanje nametnika te biotehnoška intervencija u opstojnosti genetske vrste određene povrtnu kulture sa svrhom što većeg prinosa uz što manje uloženi sredstva. Vrtlari u svome nastojanju da izbjegnu gotovi proizvod takve industrije okreću se vlastitom uzgoju u kojem pretežito nastoje izbjeći upotrebu kemije vraćajući se nekim prirodnim metodama i tehnikama uzgoja biljaka, a pazeći pritom da uzgoj više ili manje bude u skladu s prirodom i nekim tradicijskim uzgojnim metodama koje su u suvremeno doba pomalo zaboravljene. Zajedništvo praksi koje iz toga izvire neminovan je pokazatelj društvene kohezije.

Ono što je svima zajedničko jest da su se svi okušali u uzgoju rajčice, s manjim ili većim uspjehom jer uzgoj rajčice nije nimalo jednostavan zadatak. Na kraju krajeva, vrsnost vrtlara ogleda se i u vještini uzgoja; to je povrtnica koju svakako nije najjednostavnije uzgojiti pa se može zaključiti da je upuštanje u avanturu uzgoja rajčice i natjecateljske prirode; često su se ispitanici natjecali u znanju i vještini uzgoja sa svojim susjedima, rodbinom i prijateljima te

sam u svojem istraživanju prepoznala taj jedan moment natjecateljskog karaktera koji za svoju pozitivnu posljedicu ima sve veća ulaganja u znanje kao i u metode i tehnike uzgoja što u konačnici rezultira stvaranjem kruga razmjene znanja i vještina uzgoja.

Prinos rajčice ovisi o gomili faktora kao što su vremenske prilike, prevencija od bolesti, navodnjavanje, zaštita od nametnika što iziskuje mnogo truda u svim stadijima razvojnog oblika biljke; sjetva se odvija vrlo rano u kontroliranim uvjetima, biljku je potrebno presaditi na propisno obrađenu zemlju, dohraniti onom vrstom gnojiva koja odgovara mineralnom sastavu tla i zahtjevima sorte, pincirati vrhove i strogo kontrolirati bočne izbojke, povezati biljke u točno određenoj fazi razvoja, paziti na prozračnost biljke odnosno na povoljnu međusobnu udaljenost mladica itd. Ipak, unatoč trudu urod često puta podbaci zbog previda virusnih i gljivičnih oboljenja koje nastaju kao rezultat neke pogreške u uzgoju ili loših vremenskih uvjeta kao što je manjak ili višak sunčanih ili kišnih dana. Trenutak je to u kojem sva teorija pada u vodu te jedino ostaje praksa kao eventualni „helpdesk“, odnosno vlastiti iskustveni doživljaj, a kojemu pridonosi i iskustvo drugih ljudi. Iz toga nastaje mnoštvo korisnih ideja i kreativnih iskustava koji nastaju kao rezultat zahtjevnih zakonitosti uzgoja jer je npr. rajčica kultura koja je lako podložna mnogim bolestima i djelovanju nepovoljnih vremenskih uvjeta. To je kultura koja se prvenstveno uzgaja kao vrijedan izvor vitamina i minerala koji upotpunjuju ljudsku prehranu u današnje doba nutritivno osiromašene hrane u kojem industrijski uzgojena hrana čini veliku većinu u konačnici i konzumirane hrane.

Moji ispitanici su se upravo razlikovali po iskustvu uzgoja povrća, voća, ukrasnog i začinskog bilja, a napose po iskustvu uzgoja rajčica. Tehnike uzgoja su raznovrsne. Netko rajčice sije u zemlju u vrt direktno na mjesto uzgoja, eventualno presađujući pregusto niknuti rasad ili čak pušta plodove rajčice da istrunu te da sjeme samo nikne dogodne na istom mjestu. Doduše, takvih ispitanika je malen broj te su oni pretežito stariji; rajčice se uglavnom siju na zagrijana mjesta s dovoljnom količinom svjetla u kući krajem veljače te se presađuju na otvoreno kada biljka razvije svoja prva dva prava lista, što je praksa većine mojih ispitanika.

Primjetno je da što su ispitanici bili mlađi to su puno više brige posvećivali uzgoju i njezi biljaka, dok su s druge strane moji stariji ispitanici nehajnije pristupali samom uzgoju, vodeći se maksimumom što uspije - uspije, a što ne – nema veze.

Sama priprema tla za sjetvu i presadnju podliježe različitim tretmanima; dok stariji ispitanici koji se diče višedesetljetnim iskustvom tlo pripremaju dubokim jesenskim prekopavanjem, mlađi ispitanici uz prekopavanje bi navodili i neke druge alternativne tehnike pripreme tla za

proljetnu sjetvu; tu se navodi tek puko prozračivanje tla, svojevrsno rahljenje čija teorija u praksi slijedi naputke biodinamičkog organskog vrta koje duboko „štihanje“ odnosno prekopavanje smatra kobnim za održanje godišnje stvorenog sloja kvalitetnih površinskih mikroorganizama i zelenog pokrova. Naime, prevrtanjem zemlje bi se taj visoko potreban sloj okrenuo i stavio pod zemlju, samu površinu ostavljajući golom i nespremnom za surove zimske uvjete. U tu svrhu bolje je zemlju tek prozračivati (mjestimično bosti alatom sličnim vrtnim vilama) čime se osigurava opstojanje tog kvalitetnog površinskog sloja.

„Kozmologija lokalnih pokreta hrane hranu promatra kao zajednicu, a ne kao komoditet. Cilj pokreta je izgradnja lokalnim sistema hrane baziranih na ekološkoj analizi slivova, održive poljoprivrede, sezonalnosti, nasljeđa biološke raznolikosti i kulturne sklonosti. Hrana se pretvara iz robe u zadovoljstvo koje omogućavaju ljudski odnosi, ograničenja/specifičnosti ekologije, pažljivo uzgajanje biološke raznolikosti i odgovorno globalno građanstvo“ (Starr, 2010., str. 484).

U današnje vrijeme je (više nego ikada) vidljivo to nastojanje da se očuva izvornost ili pokuša dokazati prirodnost nekog prehrambenog proizvoda; uzgoj povrća sve se više okreće u tome smjeru, kako na individualnom tako i na kolektivnom planu. Tako se i uzgoj rajčica pokazuje indikativnim za svrstavanje u kontrakturne redove onih koji na taj način pružaju društveni otpor nametnutoj tržišnoj paradigmi.

„Pojava novih okupljanja u alternativnim prostorima pokazuje buntovnost miljea u otporu koje izazivaju uspostavljene proizvodne snage društva u pokušaju koprodukcije alternativnog oblika građanskog života“ (Daskalaki, 2017., str. 3).

Većina mojih ispitanika upravo je uzgoj rajčica navela kao razlog za svoje generalno bavljenje povrtlarstvom, a većina ih je u tu priču krenula putem uzgoja upravo - rajčice. Rajčica je plod punog okusa za kojeg je i mirisom lako odmah ustanoviti da li je brižljivo, s puno ljubavi uzgojen u nečijem vrtu ili u plasteniku, namijenjenom uzgoju za široku potrošnju. Razlika između takva dva proizvoda je golema.

„Što poljoprivrednici žele? Jasno da različiti poljoprivrednici žele različite stvari. No, čini se razumnim sugerirati da većina želi priznanje svojih doprinosa, poštene nagrade za svoj rad, slobodu uzgoja kako žele, dobro sjeme koje daje dobre usjeve, ali koje im ne uništava zemlju ili dovodi do gubitka autonomije, i zajednice koje pružaju podršku i vrše kontrolu nad hranom koju konzumiraju. Sve su ove stvari povezane s kampanjom za prava poljoprivrednika“ (Borowiak, 2004., str. 527).

Načela permakulturnog uzgoja garantiraju plod iznimne kakvoće i kvalitete; otrovi današnjeg vremena manifestiraju se u upotrebi kemijskih sredstava⁷ koja u konačnici rezultiraju slabijim urodom, manjom kvalitetom ploda i smanjenjem biološke raznolikosti vrsta, a sve u svrhu genetskog poboljšanja karakteristika određenih sorti križanjem i hibridizacijom u cilju utjecanja na rodnost sjemena. To je svojevrsni paradoks jer se nastojanjem da se povećaju prinosi upravo smanjuje raznolikost vrsta, a to je tehnološki proces koji uvelike ovisi o postulatima biološkog inženjeringa.

Vraćajući se postulatima uzgoja poznatima još iz davnine te negirajući svako pomoćno sredstvo kao rezultat tehnološkog napretka koje bi u današnje vrijeme iole moglo olakšati npr. borbu sa nametnicima, vrtlarski uzgoj danas se nimalo ne čini kao lagan posao. To je borba u koju se za što kvalitetniji plod kreće svim sredstvima.

No, postoje razlike u stupnjevima nečije ideološke predanosti vrtlarskom poslu; od onih koji u potpunosti odbijaju korištenje komercijalnih sredstava u uzgoju biljaka, nastojeći time anulirati ulogu prehrambene industrije svojim antikonzumerističkim stavovima i praktičnom dekonstrukcijom nametnute paradigme o zagantiranom neuspjehu ako se tim i takvim putem pođe. Takav stil života karakteriziran je sljedećim; „anti-konsumaciju je bolje shvatiti kao orijentaciju prema načinu života nego kao izravan opis stvarne apstinencije od konzumiranja. Odnosno, anti-potrošnja obuhvaća i apstinenciju od potrošnje i oblike potrošnje koji bi trebali značiti suprotstavljanje potrošnji, čak i ako se čini da objektivni sadržaj prakse uključuje konzumiranje nečega“ (Portwood-Stacer, 2012., str. 88).

No za razliku od svjesnog otpora postoji i onaj prešućeni, onih koji šutke, gotovo nesvjesno nastoje zaobići taj dobro utaban krug proizvodnje i konzumacije, nastojeći se boriti sredstvima koje prilike dopuštaju; o zemlji se brinu kao i njihovi stari, gotovo nesvjesni ikakve ideološke tenzičnosti no željni proizvoda za čiju su kvalitetu ipak ustanovili da u novije vrijeme opada. Npr. prodaja rajčice (no kao i svakog drugog povrća) izvan njegove proizvodne sezone postala je p(r)okazatelj nekvalitetnog, masivnog plasteničkog uzgoja koji u konačnici nudi proizvod manjkave kvalitete što posljedično rezultira nezadovoljstvom zbog stvarne namjerne obmane. Političnost/apolitičnost u neminovnom zauzimanju stava koji se iz toga iscertava odražen je u

---

⁷ Monsanto je međunarodna korporacija sa sjedištem u SAD-u koja djeluje na području poljoprivrede i biotehnologije. Monsanto je vodeći svjetski proizvođač herbicida glifosata, na tržištu dostupnog preko branda herbicida Roundupa i drugih brandova. Monsanto je također vodeći svjetski proizvođač genetički modificiranog sjemena. <https://hr.wikipedia.org/wiki/Monsanto> (pristupljeno 16.9.2020.)

svakodnevnom življenju fabricirane svakodnevnice koja je direktni rezultat politizacije i posljedične ideologizacije sfera banalnih, svakodnevnih života.

Pristupi su razni te se stupanj usvajanja permakulturnih tehnika i eventualnih pomodarskih praksi uzgoja razlikuje od ispitanika do ispitanika. Neki su ispitanici (uglavnom mlađi) svoj uzgoj smatrali apsolutno bioodrživim, permakulturnim, u potpunosti smatrajući da slijede norme i zakonitosti takvog uzgoja no u isto vrijeme uglavnom tvrdeći da nisu baš zadovoljni produktima uzgoja, ukazujući na određenu sumnju u opstojnost bavljenja tim hobbijem u budućnosti. Stariji ispitanici su uglavnom pokazivali slabiji stupanj osviještenosti i upućenosti u postulate nekih novih trendova u uzgoju kao što su biološki ili ekološki uzgoj, u isto vrijeme ne pokazujući bojazan o bavljenju vrtlarenjem u budućnosti.

Kod takvih ispitanika primjetno je bilo i preklapanje spomena pojedinih pojmova i tehnika. Npr. metoda sjetve po lunarnom kalendaru koju su mnogi stariji ispitanici isticali kao neobično bitnu (određene biljke se siju kada mjesec raste, gotovo ništa se ne radi kada mjesec pada) preklapa se sa sjetvenim kalendarom Marie Thun (Thun, 2009.) koja je sublimirala drevna tradicijska znanja o godišnjem rotiranju gredica određenih sorti te stupnju međusobne podnošljivosti raznih vrsta biljaka u vrtu u smislu svojevrsne simbioze u filozofiju biodinamike tek sredinom prošlog stoljeća.

Teorija je to koja je naslijeđena od Rudolfa Steinera⁸ koji je svoj obol takvoj metodi i tehnici proglasom dao još dvadesetih godina dvadesetog stoljeća no oboje stoljetna znanja (nadopunjena vlastitim opažanjima) o poljoprivrednom uzgoju svrstavaju pod sličan nazivnik.

Zanimljivo je da moji stariji ispitanici prirodni ciklus smatraju neminovnim te ovisnost o uvjetima koje priroda daje prihvaćaju u svakom pogledu odnosno svaku „školu“ smatraju tek iskustvom više dok je kod mlađih vrtlara – ispitanika bila vidljiva svojevrsna želja da čim prije posiju i uzgoje čim više sorti te time steknu mnogobrojna više iskustva. Očita je i vidljiva ta dihotomija mladosti, nestrpljivosti i poznijih godina te mudrosti koja iz njih izvire.

Međutim, ono što je zajedničko jednima i drugima je nemogućnost davanja potpune definicije no i (često puta) nemogućnost razlikovanja određenih pojmova; ekološko, biološko, permakulturno, tradicijsko. Svi moji ispitanici smatrali su da se u određenoj mjeri bave nekim

---

⁸ Rudolf Steiner (Donji Kraljevec, 25. veljače 1861. - Dornach, Švicarska, 30. ožujka 1925.), austrijski filozof, odgajatelj, pisac, ezoterik, i glavni utemeljitelj antropozofije. https://hr.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Steiner (pristupljeno 16.9.2020.)

od tih metoda uzgoja no izostala bi točna definicija što određeni pojam i/ili tehnika uzgoja, ako se razlikuje jedna od druge, podrazumijeva, a koje su objašnjene u narednim primjerima.

Nakon što se prve biljke presade na određenu poziciju u vrtu, biljci treba osigurati dovoljan broj vitamina i minerala putem nekog oblika gnojiva. Mnogi moji ispitanici (i stariji i mlađi) naginju upotrebi biološkog gnojiva, bilo kupovnog (jer u zadnje vrijeme na tržištu su dostupna i gnojiva s bio etiketom proizvođača kao što su HomeOgarden, Plantella ili Bioagenasol⁹) ili onog iz kućne radinosti.

Ovdje se primjenjuju neke više ili manje poznate metode kojima je zajednička činjenica da se sastoje od sastojaka iz široke kućne primjene; upotreba organskih juha, svojevrsnih biljnih pripravaka u gnojidbi i zaštiti od nametnika (primjer za to je obična kopriiva koja namakanjem u vodi do 24 sata tekućinu čini sjajnim repelentom protiv biljnih nametnika dok svojim dužim stajanjem, tekućinu u kojoj se biljka namakala čini izvrsnim jednogodišnjim gnojivom koji s vodom u omjeru 1:10 čini visoko nutritivni pripravak za razvoj biljke i oporavak tla. U široj upotrebi ovdje se koristi i mlijeko, koje razvodnjeno s vodom posebno odbija lisnate uši (a pogotovo na raznim sortama ruža) te pomaže u rastu, smrvljene ljuske jajeta koje dodane tlu predstavljaju dobar izvor kalcija ili potencijalni izvor joda iz Betadina, lijeka za dezinfekciju široke primjene. Neki ispitanici su isticali upotrebu bio enzima, gnojiva nastalog tromjesečnim raspadanjem kuhinjskog biljnog otpada u zašećerenoj vodenoj otopini, u omjeru 1:3:10.

Kompostiranje također igra bitnu ulogu u reciklažnom procesu dozrijevanja ploda i stvaranja nove biljke te su mnogi moji ispitanici u svome vrtu našli mjesto za kompostnu hrpu. Nadalje, tehnike uzgoja ispitanici razlikuju i u okopavanju biljke odnosno pljevidbi korova.

Korov je primarno nekultivirana biljka koja raste samostalno te se vrlo rado i često percipira kao nametnik, smetnja u organiziranom uzgoju prehrambenog bilja. No njegova je uloga višestruka, on osim što služi kao pokazatelj općeg stanja tla i njegove pH vrijednosti, svojim korijenjem rahli tlo štiteći time tlo od stvrdnjavanja odnosno izostanka uvjeta za opstojanje mikroflore i faune koja zemlju čini živom, očuvanjem zelenog pokrova koja zemlju štiti od isušivanja. Naposljetku, mnoge biljke prepoznate skupno općenitim predznakom korova ustvari su biljke koje imaju blagotvorni učinak na ljudsko zdravlje. U narodnoj medicini odavna su prepoznati djelotvorni učinci biljki poput tušta, rogoza, mišjakinje, motra, lobode, štira, kiselice ili plućnjaka (da navedem samo neke), a koje je moderan poljoprivredni uzgoj zanemario odnosno prepoznao kao suvišan. Zanimljivo je i koncipiranje pojma kultiviranog,

---

⁹ Organska gnojiva.

pripitomljenog i nekultiviranog, odnosno nepripitomljenog. Iz kulturološke perspektive, sve ono nepripitomljeno ostaje u domeni „divljeg“, nepoznatog. Potreban je odmak od takvog poimanja i prihvaćanje korova kao bitnih faktora u očuvanju prirodne bioraznolikosti.

„Korovi su dio agrobiološke raznolikosti, ali obično se ne smatraju biljnim genetičkim resursima za hranu i poljoprivredu. Biljni genetski resursi prvenstveno uključuju usjevne biljke i njihovu divlje srodnike. No kako su i usjevi i korovi bili izloženi utjecaju pripitomljavanja i koevoluirali su tijekom dugog vremenskog razdoblja, oni pružaju uglavnom neiskorišteni rezervoar genetske raznolikosti“ (Spahillari, 1999., str. 227).

Neki ga puštaju kao zeleni pokrov, osiguravajući tek da biljku ne uguši no u isto vrijeme tlu ostavljajući zaštitni sloj pomoću kojeg se tijekom vrućih ljetnih dana tlu osigurava dovoljno vlage. Neki ispitanici ističu i prednost pokrivanja tla slamom (tkz. „malčiranje“) ili barem pokrivanjem tla pokošenom travom međutim, takva se metoda često pokazala lošom jer se time ispod površinskog pokrova koji stalno održava vlagu često zna zauzeti mnogo puževa, velikih štetočina u vrtu.

Neki ispitanici korov pljeve u potpunosti, ostavljajući zemlju golom, smatrajući da je pravilno navodnjavanje presudni faktor; neki to čine direktno iz vrtnog crijeva, neki su uredili sustav navodnjavanja po sistemu „kap-po-kap“ dok neki puštaju biljku da se bori sama puštajući ju da povuče što više vlage iz dubljih slojeva zemlje time razvijajući svoj korijenski sustav. Neki ispitanici u potpunosti izbjegavaju zalijevanje listova, pazeći pritom da zaliju zemlju tek oko biljke dok neki pribjegavaju folijarnom navodnjavanju u vidu prskanja cijele biljke vodom u ranim jutarnjim satima ili kasnim večernjim ljetnim satima, kada temperature zraka ljeti prestaju biti visoke.

U borbi protiv puževa, koji su jedna od karakteristika promjenjivog, kišnog, proljetnog vremena na ovome području, metode se razlikuju. Mnogi upravo ovdje pokleknju i pribjegavaju upotrebi biocida, odnosno „pužomora“ i raznih drugih kemijskih preparata u nastojanju sprečavanja invazije (po mome mišljenju, na svu sreću mnogi od te tehnike i odustaju – tehnika je skupa jer otrov traje tek do prve kiše nakon čega se otapa) no mnogi upotrebljavaju i prirodne metode obrane. Razvidno je da se mnogo koristi pivo kao metoda klopke - posude u koju puževi rado upadaju no iz nje teško izlaze ili se koriste i namjerno postavljene hrpice svježeg zelenog otpada u obliku biomase koja privlači puževe te ih se uklanja ručnim skupljanjem tijekom noći dok neki čak i pribjegavaju bakrenoj žici kao elektrošok sistemu na kojeg puž reagira zbog sastava svoje sluzi.

Na taj način nastoji se suzbiti pojava štetočina i kontrolirati prinos ploda pa će u takvim, kontroliranim uvjetima uzgoj prehrambenog bilja u vlastitom vrtu postati sinonim za uzgoj kvalitetnog prinosa.

Povrće iz trgovačkih centara (a što je prvenstveno vidljivo na kupovnim rajčicama) ljudi koji favoriziraju vlastiti uzgoj smatraju u prvom redu neukusnim (bez okusa i mirisa), a tek onda vrednuju i prepoznaju njegov izgled te je zanimljivo da upravo to što rajčica koja izgleda besprijeorno, u principu bude ono što ih odbija. Domaća rajčica je sasvim suprotnog izgleda te se od rajčica iz velikih trgovačkih lanaca razlikuje po veličini (nejednakog su oblika), po boji (bude crvenija ili nedozrela do kraja), po okusu (slađi je, puniji), a sama rajčica u sebi sadrži više sjemena te na kraju i brže truli.

Upravo je sjeme točka prijepora; većina mojih ispitanika slaže se da je problematična nemogućnost nabavke kvalitetnog sjemena jer nekvalitetno sjeme daje nekvalitetan plod što u konačnici rezultira generalnim smanjenjem kvalitete finalnog proizvoda. Problematičan je ogroman broj komercijalno dostupnog hibridnog sjemena koji garantira kakvoću ploda i otpornost na bolesti koje je unaprijed kemijski tretirano i iz kojeg se ne može dobiti sjeme za sljedeću godinu. Takvi proizvodi klasificirani su F1 predznakom što u konačnici rezultira tek jednogodišnjim urodom od kojeg skupljeno sjeme neće imati uporabnu vrijednost tj. nema mogućnost daljnje reprodukcije.

Za definiranje pojma Codex Alimentarius poslužila sam se definicijom hrvatskog zavoda za norme; "Codex Alimentarius je zbirka međunarodnih standarda za hranu, smjernica i kodova dobre prakse kojima je glavna namjena zaštita zdravlja potrošača i osiguranje poštenih postupaka u trgovini hranom. Codex Alimentarius služi kao osnova za mnoge nacionalne norme i propise za hranu. Svjetska trgovinska organizacija (WTO) priznaje Komisiju Codex Alimentarius (CAC) kao najvažnije međunarodno tijelo u uspostavljanju standarda za sigurnost hrane“.

Elizabeth Dunn u članku „Trojanska svinja: paradoksi reguliranja o ispravnosti hrane“ navodi kako su zakonski standardi o sigurnosti hrane ključni element u upravljanju današnjom svjetskom ekonomijom. Autorica se koristi metaforom Trojanskog konja koju koristi da bi opisala mehanizme na koje se regulativna politike odnose u pokušaju njihove implementacije na globalnom planu svjetske mreže tržišta u pokušaju njihove regulacije. Svrha takvih zakona je standardizacija trgovinskih tehničkih barijera stvaranjem preduvjeta za slobodna, otvorena tržišta.

„Razumijevajući kako standardi postaju geografski varijabilni svojim sprovođenjem u svojevrsne lokalne kontekste navodi zaključku da oni stvaraju unikatni regulatorni okoliš radije nego uniformiran te vode obnovljenom fokusu ka važnosti klasnih odnosa, kulturalnih praksi i političkog otpora“ (Dunn, 2003., str. 1495). U politici samoobrane, uzgajivači malog profila zbog djelovanja zakona ne mogu oponirati velikim proizvođačima niti im biti stvarna konkurencija na tržištu što detektira društvo nejednakih šansi u svom punom profilu.

Unatoč velikom broju dostupnih hibridnih sorti povrća, u konačnici je današnji broj vrsta bitno smanjen te podložan tržišnom diktatu; održava se prividna raznolikost izbora vrsta sjemenom koje u konačnici kao plod odrasle biljke nema svoju reproduktivnu vrijednost, a čiji se reproduktivni ciklus osigurava upravo sjemenom. Tržište je danas prezasićeno sjemenom upitnog podrijetla i kvalitete dok su u isto vrijeme na snazi zabrane uzgoja iz nekomercijalno proizvedenog sjemena koje praktički brane uzgoj iz sjemena kojeg smo sami sakupili od svojeg prošlogodišnjeg uroda. Većina mojih ispitanika ističe važnost međusobne solidarne razmjene sjemena kako bi se ono sačuvalo te kako bi se održala bioraznolikost sorte dostupne u svojim mnogim prirodnim inačicama.

Guntra A. Aistara na primjeru prijevora „borbe za sjeme“ iznosi tezu da je „za vrijeme sovjetskih godina okupacije Latvija kao geostrateški bitna pozicija između ostalih tekovina primila i sjeme prokrijumčarenih sorti rajčica sa zapada te uz svoje postojeće, nikad registrirane sorte rajčica primila još i upliv sorti iz Sovjetskog saveza koje su time predstavljene kao tradicionalno uzgojene, a danas se u Latviji reprezentiraju kao okus djetinjstva“ (Aistara, 2014., str. 12). Kako su kroz prostor i vrijeme cirkulirali ljudi, tako je i cirkuliralo sjeme. Mnogi iseljenici bi sa sobom ponijeli domaće sjeme od kuće da ih podsjeća na dom te bi se u toj rekreaciji osjećaja za minulim, u pamćenju pojedinca održao osjećaj doma. Razvidan je osjećaj nostalgije za minulim vremenom, te se time usustavljuje praksa reminiscencije.

Taj moment bi se mogao razmatrati kao nemonetaran otpor kapitalističkoj ekonomiji proizvodnje u kojem ljudi funkcioniraju po principu razmjene dobara što je svakako, po svojoj biti subverzivan čin kojim se svjesno potkopava sistem u globalu. Zastupanje takvog aktivističkog stava premreženo je i sasvim tradicionalnim, zdravorazumskim naslijeđem kojeg baštinimo od naših prethodnika; oduvijek je takva vrsta prakse bila utopljena u flux društvenog življenja, prilagođena vremenu u kojem nastaje, ali i prije svega ljudima koji su njen sastavni dio. No može se promatrati i tek kao svojevrsna kulturalna univerzalija.

Da li je to zbilja onakvo kakvim se čini na prvi pogled? Možemo li takav „modus operandi“ smatrati stvarnim otporom ili tek začetkom istog?

Promišljanje i edukacija u svakom slučaju posljedično dovode do potencijalne dekonstrukcije jedne ideologije u isto vrijeme stvarajući novu. Uloga zajednice je u ovom smislu ključna, otkuda i priličan broj lokaliziranih zajednica solidarne razmjene znanja, sjemenja, vještina, a sve u svrhu očuvanja i uzgoja autohtonih, domaćih kultura, prilagođenih podneblju i sezoni kao i prenošenju praktičnog, tehničkog znanja o danas pomalo zanemarenim ili za današnje pojmove, neobičnim metodama uzgoja.

Jedno od ključnih pitanja kojima se želim pozabaviti je pitanje identiteta kojeg oblikuje ideološka smjernica permakulturnog uzgoja hrane kojom su se moji ispitanici vodili gotovo ni ne znajući mnogo o samim teoretskim postulatima permanentne agrikulture.

Ideološki, pokušaj otpora kojeg ljudi pružaju uzgajanjem hrane u gradskim vrtovima pokušaj je zajedničkog, „susjedskog“, ideološki motiviranog otpora nemilosrdnom potrošačkom mehanizmu, direktnom sljedbeniku neoliberalne politike koja pod krinkom jednakosti šansi nameće politiku tržišne eksploatacije, sukobljujući globalno i lokalno;

„Odupirući se poremećajima i prijetnjama svom mjestu i odbacujući tržišne procjene svog susjedstva, ljudi se razlikuju od trenutnih promjena i projekata planiranih izvan prostora susjedstva. Razvijaju repertoar mehanizama za suočavanje s represivnim transformacijama i nesigurnošću. Kroz različite demokratske stavove, lokalni pokreti prepravljaju građanstvo, transformiraju odnose moći, povećavaju narodnu kontrolu nad donošenjem odluka“ (Anguelovski, 2015., str. 705).

Višestruka je korist djelovanja u zajednici jer je njenom cjelovitošću gotovo u potpunosti ostvarena dimenzija održivosti; ona je svjesno projektirana kao lokalni odgovor na globalne težnje kroz međusobnu suradnju ostvarenu dinamikom mreže.

U svijetu onečišćenih prirodnih resursa upitna je kakvoća hrane koju koristimo, a koja je dostupna kupnjom u lokalnom trgovačkom centru. Mrežom takvih lanaca današnjica je premrežena; čovjek teško da joj se može oduprijeti. Progovarajući iz ekološkog aspekta

„Sociološko-politološke teorije odnosa moći koje nastaju iz otpora prema ovisnosti o industrijskoj proizvodnji hrane, odnosno o velikim proizvodno-trgovačkim sustavima, koji diktiraju kriterije kvalitete hrane i njezine zdravosti (ili barem prihvatljivosti)“ (Rubić, 2015., str. 21).

No, primjerom ljudi koji se bave uzgojem vlastite hrane ipak se ruši dojam o pijedestaloj neupitnosti takvoga začaranog kruga. Odgovor na pitanje zbog čega se ljudi uopće time bave, kada je mnogo jednostavnije otići u trgovinu i kupiti prehrambeni proizvod, nije jednostavno ponuditi.

Neki se, gotovo sektaški, priklanjaju postulatima zajednica koje se permanentno odupiru globalno nametnutoj diktaturi vladavine kvalitativno loše hrane, dostupne putem distributivnih mreža velikih trgovačkih lanaca, hrane koja kakvoćom danas u mnogome zaostaje za svojim izvornim okusom kojeg pamte naši roditelji, u stavu zauzimajući kontrašku poziciju spram same ideje nametnutosti izbora, a u praksi, direktnim akcijama zauzimanja javnih ili oplemenjivanjem privatnih zelenih površina, radionicama primijenjenog znanja o uzgoju hrane, razmjeni vještina te nabavi i uzgoju iz što nezagađenijeg sjemenja i sadnica prehrambenog bilja.

Zajednice se dijapazonski prostiru vrlo konkretnim prostorima od rustikalnih, izoliranih seoskih kolektiviteta komunitarističkog tipa do urbanih gradskih cjelina, oskudnih u posjedovanju obradive zemljišne površine. Osnivanje gradskih vrtova stoga je jedna od metoda kojom se pruža otpor.

„Prilagođavanje urbanog vrtlarenja i proizvodnje hrane u gradovima zahtijeva pregovaranje između različitih interesa koji imaju različite razine moći kako bi obranili svoje zahtjeve za urbanim prostorom. Ovo pregovaranje je materijalno u osporavanju fizičkog prostora, kulturno kroz izgradnju alternativnih imaginarija urbane upotrebe zemljišta i političko kroz sudjelovanje u procesima donošenja odluka“ (Barthel, Parker, & Ernstson, 2015., str. 1328).

Zajednice takvog aktivističkog tipa, djelomično se razlikuju u svome praktičnom pristupu problematskoj izvedbi te distribuciji znanja i vještina kojeg međusobno dijele no međusobno ih povezuje golemi otpor prema vladajućoj paradigmi tržišno distribuirane hrane koja je kakvoćom loša i čije je podrijetlo često upitno (nažalost kao i rok trajanja). U tom smislu, cilj je podržati proizvodnju *organske* odnosno zdrave, lokalne, domaći uzgojene hrane čija proizvodnja predstavlja izazov u visoko industrijaliziranim zemljama današnjice. Srž omogućavanja takve prakse uspostavljanje je direktnog odnosa proizvođača sa potrošačima;

„Organski uzgojena hrana privlačna je iz mnogo razloga. Čini se da je čista, ne sadrži pesticide, antibiotike, hormone te da je okusom bolja i da ima veće nutritivne vrijednosti nego konvencionalno uzgojen proizvod. Mnogi ljudi pate od zdravstvenih poteškoća povezanih s zagađenjem okoliša te nastoje konzumirati hranu koja ne sadrži kemiju, iako je to nemoguće jer je prisutnost pesticida primijećena čak i u polarnim kapama“ (Powell, 1995., str. 121).

Ovdje želim naglasiti i negativne posljedice slijepog vjerovanja u prirodni predznak nekog proizvoda ili ispravnost nekog stava. U tim okolnostima, pridjev aktivizma kojeg takav način života koristi negativno je konotiran te se nameće gotovo kao životni stil koji identitetski određuje ljude, nažalost često puta nanovo ih ukalupljujući u sličnu vrstu kalupa od kojeg žele pobjeći. Cirkularna shema je slična, ekskluzivnu pripadnost valja zaslužiti, postoje pravila koja se moraju slijediti, novac je ključan faktor, a tržišni model mora biti zadovoljen.

Jedna ideologija se ruši, druga se rađa no čini se da kritika tek kritike radi, antikonzumerističkog vala koji je svoj vrhunac dostigao još u prošlom stoljeću, danas teoriju samodrživosti naplavljuje tek gomilom nelogičnosti i epiteta iz kojih se rodio jedan novi konzumeristički pravac. Danas je sve ekološkog predznaka, bio ili organskog podrijetla, budno se bdiye nad deklaracijama proizvoda, a jasno definiran konsenzus oko takvog definiranja namirnica ne postoji. Dok se u isto vrijeme slavi autohtonost i autentičnost određenog proizvoda, često ostaju nejasni uvjeti proizvodnje i izvorna proizvodna geolokacija proizvoda.

Slika 3: Promotivni letak drogerijskog lanca dm-drogerie markt d.o.o. (godina izdanja nepoznata)

„Izvorno domaće“ je tako danas u mnogočemu ispolitiziran pridjev. Nonsens želje za autentičnošću i autohtonošću u suvremeno doba visoko globaliziranoga svijeta jednak je stvarnom vjerovanju u izvornu prirodnost nekog prehrambenog proizvoda, proizvedenog u uvjetima globalno onečišćenog planeta; svi prirodni tokovi vode su određenoj mjeri zatrovani, jednako kao i obradivi sloj tla i zrak kojeg udišemo; industrijska revolucija nas je došla glave.

No vjera u ekološki pokret ne jenjava, stvarna prisutnost takvih zajednica sve je vidljivija, broj sudionika raste. Ta činjenica nužno ne mora biti p(r)okazatelj vidljivosti loših trendova no kritički stav spram populizma toga tipa je potrebno zauzeti. Nameće se pitanje da li je istinski permakulturni uzgoj uopće moguće ostvariti?

2.8 Način na koji stvaramo slike o etnografiji

Bilježenje zapisa ideja, upisanih u istraživački materijal, izjave su ispitanika koje promatrač navodi kao mjesta preklapanja empiričke spoznaje i vlastitog viđenja problematike. Dobiveni materijal time se može iščitati kao dešifriranje stvarnih događaja u kojem je neizostavni ideološki element kao alat nužan za deskripciju teksta. Individualan aspekt ispitanika o određenoj temi postaje vidljiv kroz navođenje njihovih stavova, aspiracija, želja i predodžbi postajući ujedno time i otponac za razvoj perspektive i ideje samog istraživanja. Posljedično, takav prijenos etnografske misli je metaforički te kao konačni rezultat istraživačkog napora ima svoju sadržajnu i formalnu domenu prilikom epistemološke evaluacije teksta; sadržajno u pogledu onoga što o određenoj temi govori te formalno u pogledu zaključnosti svoje narativne implikacije.

Alegorija sadržana u kulturnoj transkripciji otvara pitanje legitimnosti autoriteta koji uzima za pravo progovarati u ime drugih jer u suprotnosti sa prikupljenim, sirovim informacijama stoji modalnost lica koji uzima za pravo interpretirati značenja u prijevodu i konstrukciji, tekstualiziranjem drugotnosti u komparaciji sa vlastitim stavovima.

„Alegorija (grč. *allos agoreuein* - drugo govoriti) obično denotira praksu u kojoj se narativna fikcija neprekidno odnosi na drugi uzorak ideja ili događaja. To je reprezentacija koja interpretira samu sebe“ (Clifford & Marcus, 1986., str. 99).

Time se otvaranje pitanje problematike razvidnosti o tome što je preneseno značenje, vidljivo u transkriptu iznijetog materijala, a što puka interpretacija odnosno objašnjenje kojem istraživač dodaje teorijsku potku, vidljivo kroz imperativ privilegiranog glasa u imenovanju spoznaje objektivnom. Potrebno je izbjeći zamku kulturalne ograničenosti koju je često puta, promatrajući iz vlastite kulturalne perspektive teško izbjeći jer je postavljanje hipoteze o drugima u mnogočemu tek prikaz vlastitog odraza u interpretaciji tuđih iskustava i sukladno tome razvijenih oblika ponašanja u srazu objektivnosti i subjektivnosti.

„Verzije priče trebaju biti razotkrivene u etnografskom folkloru. Odjednom se kulturni podaci prestaju glatko premještati iz oralne izvedbe u deskriptivni zapis. Sada se podaci također premještaju iz teksta u tekst, zapis postaje prijevod. Time ispitanik i istraživač postaju ponovni pisci kulturne invencije“ (Clifford & Marcus, 1986., str. 116).

Jezik kao sredstvo istraživanja jedan je od izvora informacija za proučavanje navika određene kulture ili određenog kulturnog fenomena. Jezik kao medij veza je pojedinca i kulture kojom

se omogućava uvid u dimenzije kulturalnog bivanja za čije je razumijevanje potreban proces komunikacije.

Reproduktivnim tehnikama jezika način života određene zajednice otjelovljuje se kao vidljiv. Za opis teme proučavanja, istraživač polazi od perspektive vlastitih pretpostavki, prevodeći dijalog iz oralne u notarnu formu, inicirajući daljnje iščitavanje sadržaja odnosno ustupajući mjesto promišljanja samom čitatelju. U simboličkom smislu razumijevanje značenja je nedovršeni proces jer je podložan percepcijama uvjetovanim osobnim setom stavova i mišljenja što je polazišna točka za daljnju interpretaciju.

2.9 Problematika imenovanja

Imenovanje pojmova ima svoju ishodište je u historijskom procesu u kojem impresije o svijetu oko sebe, za svoje ishodište uzimaju reprezentacijsku narav samih pojmovnih oblika perceptivno doživljenih, a kroz jezik izraženih, u čemu je sadržana jedna od osnovnih funkcija jezika kao medija. To posljedično, izražava i narav našeg odnosa prema bićima, prostorima, mjestima, stvarima i pojavama u odnosu spram nas samih. „Zanimljiva je činjenica da reprezentacije nisu samo ekspresije već ujedno i impresije“ (Borkfelt, 2011., str. 117).

Reprezentacija u kojoj je sadržana diskurzivna bit samog pojma, svojevrsna je „nomen est omen“ predikcija. To je ujedno i polje svojevrsnog prisvajanja značenja, sredstvo kontrole koje se u imenovanju kao prvom i najosnovnijem jezičnom činu manifestira odnosom moći, a što je najočitiije u hijerarhijskom odnosu čovjek – životinja. Usustavljanje životinje kao ne-čovjeka pruža uvid u posljedičnu relacijsku antropocentričnu perspektivu. Problematika već same proklamacije uvođenja takvih generičkih pojmova izražava dihotomiju perspektive onih koji progovaraju o i onih koji svoj glas - nemaju. U samom imenovanju dodana je atribucijska sadržajnost koja govori mnogo o percepciji „druge vrste“; u samom jezičnom činu reflektira se svojstvo odnosnosti u naglašavanju različitosti. Sljedno tome, takva metoda se koristi i u detekciji bilo koje vrste drugotnosti u odnosu na nas same.

„Povezivanje pojedinaca u svrhu stvaranja hijerarhija i potvrda relacijskih odnosa moći metoda je koja se kroz povijest naravno uvijek iznova primjenjivala i na ljude, bilo kroz reference na rasu i etničnost, rod ili bilo koje drugo svojstvo onih koji su time bili kategorizirani i stoga stavljeni na nižu poziciju u društvenoj ljestvici“ (Borkfelt, 2011., str. 120).

Isključenje nas samih iz takve vrste općeg poimanja subjektivna je i proizvoljna perspektiva koja nužno stoji u suprotnosti s promatranim objektom. Reprezentacijske forme jezičnog izražavanja time postaju bitan faktor za utvrđivanje dosega kulturnog obrasca društva u kojem živimo, a čiji smo neotuđivi dio. Utjecaj društvenog sustava u pojmovnoj kategorizaciji često premašuje doseg naše svjesnosti o sustavu samom, čineći proces imenovanja centralnim mehanizmom u očitovanju pozicije moći.

2.10 Odnosno poimanje relacije društvenog i prirodnog

Određenje praktičnog stava o praksama vrtlarskog uzgoja kao načina života važno je za utvrđivanje identitetske odrednice pojedinca time određujući značenje takvih praksi kao temeljne predispozicije za vrednovanje iskustvenih domena.

Charlotte Faircloth u knjizi „Militantni laktivizam? Privržen odgoj i intenzivni majčinstvo u Ujedinjenom Kraljevstvu i Francuskoj“ prakse odgoja djece promatra kroz antropološku vizuru u problematici određenja pojma i poimanja roditeljstva i majčinstva u narativnim procesima identitetskog samoostvarenja.

Pojam privrženosti određen je određenim setom ponašanja roditelja; praksama čuvanjem djeteta u svojoj neposrednoj blizini, brigom za dijete kao i praksom dojenja. Majčinstvo, ovdje shvaćeno kao poziv odnosno identitet, pokazano kroz prakse samoostvarenja, prikazano je kao identitetska odrednica majke - subjekta u kojoj se dojenje prisvaja kao prirodna, ispravna navika, a kojom se ostvaruju pravo na legitimitet ponašanja „kultivacijom prirodnog načina života“ (Faircloth, 2013., str. 123).

Mnoge žene se odlučuju na praksu dojenja u produljenom periodu vremena svjesnim zauzimanjem stava koji propagira otpor zapadnjačkom društvu jer u svojoj vidljivosti prokazuje odmak od tradicionalnog poimanja majčinstva, birajući takvu specifičnu perspektivu kao praktičnu reakciju na suvremene društvene i političke uvjetovanosti.

To je odluka o provođenju vlastitog životnog stila kao praksi primjene koji izvire iz najdubljeg osjećaja dužnosti i gotovo instinktivnog poriva ostvarenog kroz identitet osobe. Time identitet ostvaren kao apstraktni entitet, ovdje shvaćen kao „nastojanje“, radije nego identitet „za sebe“, ukazuje da su „manifestacije identiteta i načini primjene podložni uvidu: u jeziku, oblačenju, ponašanju, upotrebi prostora itd. U društvenim susretima pojedinci utvrđuju elemente svog identiteta kroz ove mehanizme; u tom smislu identitet se referira na raspon aktivnosti u kojima oni nastoje stvoriti, predstaviti i održati osobne identitete, s naglaskom na ustrojstvo odnosnosti“ (Faircloth, 2013., str. 32).

Time se kroz iskustvena sebe-ostvarenje utvrđuje domena vidljivosti, doveden u vezu s uvjetovanim kategorijama roditeljstva, starateljske brige, majčinstva. Međutim, ono što se čini najprirodnijim kao i najintimnijim često nailazi na društvenu kritiku što se može dovesti u vezi i s bilo kojom manifestacijom svakodnevnog ponašanja.

2.11 Istraživačka pitanja

U prvoj fazi set postavljenih pitanja bio je sljedeći:

1. Zašto vrtlarite?
2. Od kada vrtlarite?
3. Gdje ste naučili vrtlariti odnosno, kako ste počeli...?
4. Koje vrtlarske kulture uzgajate?
5. Zašto baš njih?
6. Da li su vam poznati pojmovi bio ili eko ili tradicijskog ili permakulturnog uzgoja?
7. Da li se bavite nekim gore navedenim tipom uzgoja hrane?
8. Zna li možda razlike između gore pojmova i tehnika uzgoja?
9. Ako u određenoj mjeri upotrebljavate prirodne sastojke i/ili prirodne metode uzgoja, do koje mjere ih koristite?
10. I za kraj, možda još par riječi, generalno o svojim vrtlarskim tehnikama uzgoja povrća i/ili voća i/ili začinskog bilja odnosno par riječi o tome što smatrate baš svojom specifičnošću ili domenom poznavanja...?

Set postavljenih pitanja iz druge faze rada je sljedeći:

1. Vaše vrtlarenje odnosno bavljenje vrtom, vaša nastojanja zbog kojih uzgajate vlastite proizvode, da li to smatrate nekom vrstom protesta? Možete li mi pojasniti odgovor?
2. Da li bi vaša vrtlarska nastojanja za Vas bila neka vrsta ideologije? Ako da – zbog čega? Ako ne, što bi ona za Vas bila? Kako definirate odnosno doživljavate ideologiju tj. pojam ideologije?
3. Koji je Vaš stav o kapitalističkoj tržišnoj paradigmi današnjeg političko – ekonomskog sustava) odnosno, kako taj/takav sustav doživljavate?

2.12 Što su o ideologiji rekli ispitanici, a što sam iz toga iščitala – nacrt za pisanje rada

Navedeni odgovori ispitanika o stavu o ideologijama njihova su osobna bilješka u objašnjenu stavova pri definiranju samog pojma ideologija kao i razumijevanja istih, a koji su mi bili potrebni za uočavanje svjesnosti o ideologiji samoj. Ovo je sinteza postavljenih pitanja terenskog istraživanja kojeg sam provela u dvije faze. U prvoj fazi terenskog rada postavljajući pitanja generalno o praksama uzgoja koje je neminovno vodilo u drugu fazu gdje sam se s nekima susrela još jednom, uvodeći podrobniju terminologiju. Dala sam svoje objašnjenje kao posljedični zaključak, zabilješku koju sam iz toga izvela u formi slobodne misli, a kojom sam se služila u ovoj predmetnoj analizi.

I (četrdesetak godina)

„Ideologija je povratak prirodi, to je spoznaja koju slijedim. Protiv monopola tržišta koji je na nivou države“.

Ideologija je usmjerena protiv neoliberalne paradigme društva nejednakih šansi. Odbijanje industrijski produciranog.

D (tridesetak godina)

„Ideologija je fanatizam, zagriženost, odjek fašizma, nacizma - negativno konotiram. Zalažem se za prirodni uzgoj na malim parcelama. To je možda protest“.

Ideologija je također usmjerena ka društvu nejednakih šansi u industrijski proizvedenog. Uvođenje protestnog elementa.

V (tridesetak godina)

„Ideologija, ne znam. Praktičnost (ne komplicirati!), bez otrova, domaće. Djeci ostaje sve...“

Ideologija je odgoj djece (ispitanica je vrtlariti učila kao dijete od svoje bake, a sada ima vlastitu djevojčicu koju sam zajedno s njom zatekla na parceli). Koliko ide – ide. Ne mora biti *eko* baš pod svaku cijenu.

J (tridesetak godina)

„Ideologija je čim više prirodan uzgoj. Učenje o novim/starim tehnikama. Protiv lažne etikete eko proizvoda. Protiv tržišnog monopola. Ne volim politiku – to nije otpor zbog novaca. Na taj način se mijenja društvo“.

Ideologija iz pozicije „skvotera“ parcele. Rado uči, kombinira tuđe znanje s vlastitim metodama pokušaja i pogrešaka.

S (četrdesetak godina)

„Ideologija, to nije protest. Vrt je da bude lijep i malo funkcionalan. Ne forsiram organsko iako sam protiv upliva industrije u proizvodnji hrane i kozmetike. Da za ideologiju antiglobalizacijskog tipa“.

Ideologija kao samoodrživost, zajedništvo, reciklaža.

I (osamdesetak godina)

„Ideologija je tradicija ali domaće. Rad kao spas. Preživljavanje na zemlji, prehrani obitelj kao posao“.

Ideologija je živi kako znaš. Nekada je upotreba otrova u svrhu prevencije nametnika u redu no izbjegavaj ih ako možeš. Kako ispitaniku egzistencija ovisi o tome, nazvala bih je ideologijom preživljavanja. Ideologije ovdje nema.

J (sedamdesetak godina)

„Ideologija je/nije protest, to je potreba za kretanjem, to produžuje životni vijek. To nije ideologija. Izbjegavanje životne neproduktivnosti izbjegavanjem zapuštenosti zemlje. Danas se sve mora kupiti, a danas je hrana koja se kupuje – nezdrava“.

Ideologija je: rad spašava. Imam dojam da samo spominjanje ovog termina ispitaniku ostavlja negativan dojam.

S (dob nepoznata)

„Ideologija je urbano vrtlarenje, od početka do kraja u sklopu srednjoškolskog predmeta. Edukacijski element. Reciklaža radi ograničenih sredstava no kao i edukacija mladih. Permakultura“.

Ideologija je otpor kojeg ova profesorica pruža na parceli školskog vrta. Manifestira se u sveobuhvatnom nastojanju da se učenike (...) čim ranije i čim više usmjeri na uzgoj bilja prirodnim metodama uzgoja. Uzgaja se ne samo lijepo već i korisno bilje – proizvodnja hrane. Uvelike sadrži dozu društvenog aktivizma – edukacija mladih.

E (dob nepoznata)

„Ideologija je valjano korištenje zemlje kada se to može. Metoda pokušaja, pogrešaka. Učenje. Djeluje kao politički aktivist(...) Evokacija plodne i slavne prošlosti Mlake (hranila je Rijeku; nađeni rimski novčići; bunar vode star preko 100 godina). Isticanje bitne uloge prirodnih resursa“.

Ideologija: bio/eko joj terminološki ne znači puno iako smatra da tako i radi. Eksperiment. Rad kao lijek.

R i O (pedesetak/šezdesetak godina)

R: „Ideologija, to nije protest. To je samo iz potrebe, iz hobija, da si mogu priuštiti. Kupovina povrća i voća isključivo u njihovoj sezoni, van toga to je umjetan proizvod. Svaki proizvod koji je proizveden za prodaju je – loš“.

O: „Ideologija je uzgoj onoga što znaš što je“.

Ideologija: smatram da je ovo ipak ideologija pružanja otpora i to onoj proizvodnoj matrici gdje se hrana proizvodi vansezonski, bez ukusa. Protiv industrijske hrane. Mikro zajednica, mikro lokalizacija. Čvrste veze sa susjedima.

G (šezdesetak godina)

„Ideologija protesta i da i ne. Protiv sam štancanja hrane, kupnje proizvoda nepoznatog podrijetla“.

Ideologija: izraženiji kontra zapadnjački element (većina toga što dolazi sa Zapada – time misleći na EU – nama se nudi kao drugorazredni proizvod). Razmjena iskustva i sadnica. Djeluj lokalno koliko ti prilike dopuštaju. Misli globalno. Rad u vrtu kao razonoda, relaksacija i tjele vježba.

M (šezdesetak godina)

„Ideologija: ekološko - da! Treba se osvijestiti, kombinira nova saznanja s onim znanjem kojeg smo naslijedili od svojih roditelja“.

Ideologija je permakultura, koliko joj dopuštaju prilike (kvadratura vrta i godine koje ima – treća životna dob).

Z i M (sedamdesetak godina)

„Ideologija je protest! Otpor potrošačkom društvu – udaljavanje od industrijske, stakleničke proizvodnje. Poticanje uzgoja na svakoj potencijalno obradivoj površini. Fizička aktivnost. Primjer političarima. Protiv nepravdnog tržišta, ali za tržište generalno. Protiv mehanizacije, a za kolektivitet“.

Ideologija: održivost duha održavanjem zemlje – održivost tijela. Donekle antiglobalizacijska. Protiv loše državne politike. Povratak korijenima. Otuđenost modernog čovjeka.

Anonimus (dob nepoznata)

„Ideologija: rad spašava. Ljudima se ne radi. Svaka zemlja je iskoristiva. Donekle pokušati iskoristiti neke moderne metode, ako su uspješne. Sezonska hrana“.

Ideologija je borba sa zemljom, nastojanje, očuvanje. Zadovoljstvo teškim, fizičkim radom.

R (osamdesetak godina)

„Ideologija: vrtlarenje kao zabava, razonoda i fizička potreba. Protiv društvene nepravde: onaj tko puno radi ništa ne zaradi... Protiv lažnih sam deklaracija proizvoda na tržištu. Ekonomija ni ne može drugačije funkcionirati...“

Ideologija: neprepoznavanje termina no ispitanik itekako osjeti određenu vrstu nemoći spram ekonomske politike uvoza i izvoza hrane. Protivljenje takvoj matrici rada i malverzaciji proizvoda.

G (šezdesetak godina)

„Ideologija: nema protesta. Ideologija nije iako svatko vrt obrađuje na svoj način. Drži se svog načina, starog načina, nikakve novine u proizvodnji hrane. Ništa eksperiment. Staro je dobro jer je prokušano, u tom smislu noviteti ne valjaju. Nije da nije za napredno. No bolest i zdravstveno stanje me koče pa se drži prokušanih metoda. Tržište je dobro no trebalo bi ga zauzdati. Rajčice koje nemaju sjeme (a ukusne su), sardine iz Indijskog oceana... to nije u redu“.

Ideologija: lokalizacija proizvodnje, vjera u tradicijski uzgoj, prokušanost vještine.

M (dvadesetak godina)

„Ideologija: bio, reciklaža gnojivom (uzgoj životinja). Permakultura kao nepoznat pojam – točnu razliku ne zna. Život u skladu s prirodom. Rado usvaja nove metode rada“.

Ideologija: eksperiment, inovativnost, reciklaža.

I (šezdesetak godina)

„Ideologija: hobi, korist. Posvećenost, upornost. Biljke kao hrana i kao ukras okolišu. U potpunosti se ne bavim niti jednom cjelovitom metodom, prirodnom metodom uzgoja bavim se polovično. Eksperiment“.

Ideologija: individualizacija, povratak prirodi. Korištenje novog koliko je potrebno. Ne postoji aktivistički element.

N (dob nepoznata)

„Ideologija: svakodnevna rabota, zemlja traži pažnju. Nastojim izbjeći kemikalije. Voljan sam probati nove stvari“.

Ideologija: ima prizvuk otpora žrvnju dehumanizirajuće svakodnevnice.

V (pedesetak godina)

„Ideologija: otpor umjetnom. Težnja netretiranoj prehrani. Dovođenje u vezu proizvodnje hrane s globalnim mehanizmom sustavnog potlačivanja čovjeka (industrijska hrana – proizvodnja bolesti – skupi lijekovi). Definiram ideologiju kao živjeti u skladu s nečim. Nastojanje života u skladu s izvornim, prirodnim, domaćim. Aktivistička, antipolitična dimenzija – sustavno upropaštavanje seljaka – sustavno napuštanje zemlje“.

Ideologija: antiglobalizacija. Otpor pojedinca. Sustavan otpor. Edukacija.

K (četrdesetak godina)

„Ideologija: hrana kao potreba, neke sorte kao luksuz, zato ih sadim i sama. Nastojim učiti o bio/eko. Trudim se koliko znam i mogu. Zatvaram krug – od skupljanja sjemena do uzgoja presadnica. Želim znati koje je podrijetlo hrane“.

Ideologija: konzumerizam umjerenog tipa, po potrebi. Protiv demagogije u proizvodnje hrane.

Lj (dvadesetak godina)

„Ideologija: u potpunosti anti globalistička, anti kapitalistička, anti konzumeristička. Proizvodim koliko je potrebno, isključivo uzgojeno prirodnim metodama. Ne podrivati sistem, kršiti ga. Eksperiment“.

Ideologija otpora.

G (pedesetak godina)

„Ideologija: jest ukoliko se tiče znanja o onome što čovjek jede. Individualan otpor vodi kolektivnom otporu. Borba protiv te vrste globalnog kapitalizma – svjesnost o konzumiranome. Odgoj djece=odgoj bilja. Potrebno je puno truda da bi nešto bilo dobro i da bi se stvari promijenile“.

Ideologija: svjesnost o djelovanju. Promjena kao preokret. Napor kao istaknuti faktor.

D (šezdesetak godina)

„Ideologija= BIO=zdravo. Imam dvojbe oko navodne prirodnosti uzgoja povrća proizvedenog u onečišćenom okolišu“.

Ideologija: ideologija lijepoga, svjesnosti o onečišćenosti okoliša.

K (tridesetak godina)

„Ideologija: vrtlarenje kao svakodnevica. Zdravo za um i tijelo. Zadovoljstvo ubiranja plodova svoga rada. Spoznaja o onome što jedeš. Znanje koje se prenosi na potomke=svjesnost o Zemlji. Permakultura da, no niti jedna tehnika konkretno. Sveobuhvatnost kao filozofija života“.

Ideologija: osviještenost o prirodnom poretku. Povratak Zemlji. Individualni aktivizam, individualan stav. Unaprjeđenje kvalitete života.

E (šezdesetak godina)

„Ideologija: nema je? Održavanje vrta iz poštovanja prema preminulim roditeljima. Hrana za osobnu upotrebu. Sezonska proizvodnja. Ideologija dijeljenja – zajedništva. Elementi organskog uzgoja, što manje otrova u proizvodnji namirnica“.

Ideologija: zdravlje, baštinjenje tradicije (emotivan faktor).

M (šezdesetak godina)

„Ideologija: ne može se mnogo protiv zagađenog okoliša. Iskustvo – eksperiment. Donekle permakultura, koliko geofizičke prilike dopuštaju“.

Ideologija: otpor spram industrijski proizvedene hrane, zabrinutost zbog zagađenja okoliša.

Z (pedesetak godina)

„Ideologija je uzgoj hrane iz potrebe. Rado poklanjam višak hrane. Trudim se izbjeći otrove prilikom proizvodnje“.

Ideologija: Ekonomski motivirana.

Gđa. B (pedesetak godina)

„Ideologija je ljubav, nije prisila. To je nasljeđe. Prirodno je koliko je. Imam unuke pa ipak moram paziti“.

Ideologija: prirodni uzgoj u određenoj mjeri.

3. ZAKLJUČAK

Današnji svijet neokapitalizma u kojem je jedini apsolut novac, svijet je premreženih ekonomsko – političkih silnica koje apostrofiraju globalne sustave u međusobnoj interakciji, uvjetujući koncepte društvenosti koja je najvidljivija u izvedbenim formama praksi djelovanja pojedinaca. Ideološka kategorizacija određenog sistema neminovna je jer je ideologija sveprisutni fenomen; ona uvjetuje normativni predznak ponašanja pojedinca putem usvojenog sklopa mišljenja i predodžbi, a čime se društva očituju u cjelini. Zakonom legitimirane usvojene paradigme djeluju na nesvjesnoj razini. Pojmovi moći i potlačenosti manifestiraju se u sadržaju prenesenih značenja, odnosno svojevrsnom semantičkom rakursu koji pruža uvid u takvu međusobnu interakciju društva i pojedinca. Nepravda, ako je učinjena izaziva revolt, a otpor, koliko god bio malen, nije neznan.

Otpor pružen u svakodnevnicima, kroz prakse svakodnevnog djelovanja tek naizgled djeluje banalnim. Permakultura kao zdravorazumski sklop praksi utjelovljuje filozofiju jednostavnog, praktičnog života. Povratak prirodi ujedno je i povratak samom sebi. Korak po korak, nanovo se prisvaja prostor individualne slobode, slobodno mislećih jedinki u društvu jednakih šansi. Idealizam etičnosti ideja je koja je duboko ukorijenjena u korpus zapadne teorijske misli. No put je dug...

Voljela bih da je ishod ovog rada makar donekle približio poimanje onoga što svakodnevni čovjek kaže – i misli o posvemašnjoj vrtložnoj hektičnosti svijeta u kojem živi.

4. Dodatak analizi 1

G. (šezdesetak godina), Čikovići

Vrt od približno 1000 kvadratnih metara, velika parcela na kojoj se uz uzgoj povrća, gospođa G. bavi i uzgojem koza (radi mlijeka). Ispitanica iznad svega cijeni tradicionalni način uzgoja povrća te u svome vrtu uzgaja mnoštvo kultura. Uzgojem povrća bavi se već dugi niz godina, a metode koje njeguje pokazale su joj se uspješnima. Prvenstveno se vrtlarstvom bavi radi relaksacije, iz čega slijedi i svekolika dobrobit koju od toga ima; nadopuna kućnog budžeta kao i okupiranost poslom, što je zabavlja i čini sretnom. Pitanje ideologije i potencijalnog protesta nikako ne može dovesti u vezu sa pojmom vrtlarenja kojim se bavi; eventualno s nekim novim tehnikama koje nije voljna usvajati jer nije sklona eksperimentu radi svojih godina i bolesti, iako cijeni nova znanja i trud uloženi u promišljanju novih metoda i tehnika. Pobornica je uzgoja lokalnih, sezonskih sorti čiji joj se uzgoj do sada i pokazao najboljim. Kupovinu voća i povrća u trgovačkim centrima smatra nužnim zlom. Nastoji prolongirati sortu povrća uzgojem vlastitog sjemenskog materijala, pogotovo nužnih povrtnica kao što su luk, češnjak i krumpir.

R. i O. (šezdesetak godina), Čikovići

Par supružnika koji se uz uzgoj povrća (razne vrste salate, krastavci, rajčica, tikvice, krumpir, ljutika...) i cvijeća za vlastito zadovoljstvo bave i uzgojem vinove loze (izrada vina za osobne potrebe). Tu ljubav oduvijek njeguju te su mišljenja da bi bilo šteta ne iskoristiti zemlju koja je već tu. Time ostvaruju višestruku dobit; poznaju plod kojeg su uzgojili sami, sretni što ne moraju pojedino povrće i kupovati no nečim se i bave, k tome još i aktivnošću na otvorenome. Vrt i vrtlarenje smatraju i društvenom temom te rado razmjenjuju sjemenje i presadnice biljaka sa susjedima kao i međusobna iskustva. Više od ičega cijene domaći plod. Ne znaju precizirati pojam ideologije no konotiraju je negativno, uz nju vežući pojmove tržišta, industrijske proizvodnje i nepravedne raspodjele dobara; kako hrane, tako i novca, smatrajući da plastenički uzgojeno povrće plasirano na tržištu pod namjenom prodaje naprosto nije odgovarajuće kvalitete. Protivnici su toga, zato svojim rukama nastoje proizvesti koliko mogu. Pobornici su sezonskog uzgoja i konzumacije kao i ekološke proizvodnje – koliko uvjeti to mogu dopustiti. Ne nude niti pokušaj pojašnjenja razlike među ponuđenim različitim načinima uzgoja (bio, eko, permakulturno, tradicijsko..., ne zanima ih deklarativnost već se pridržavaju metoda koje su im se pokazale korisnima, kao što su npr. navodnjavanje iz vlastite šterne, metodom kap – po – kap, upotreba stajskog gnoja i pepela u gnojidbi, ručno odstranjivanje nametnika. Navode jedino pravilo; pa nećemo sami sebe trovati... mi ne prodajemo, mi delamo.

M. (šezdesetak godina), Čikovići

Ima vrt od približno pedeset kvadratnih metara. Za razliku od svojih susjeda R. i O. (s kojima graniči terenom), gospođa M. vjeruje u ekološki pokret (sveobuhvatni naziv) po kojem se njeguju i stare i nove metode prirodnog uzgoja bilja. Rado će tlo pokriti sijenom da bi gredicu zaštitila nekom vrstom pokrova, blagonaklona je uzgoju iz domaćeg sjemena i pazi na odnos dobrih i loših susjeda u vrtu. Nema puno vrta, ne može i ne stiže, no pazi da ima jagode, nešto povrća i voća zbog djece i unučadi. Rado će prihvatiti neku novu sortu i probati, znatiželjna je. Uzgojem se bavi već dugo jer je oduvijek imala komadić zemlje oko kuće. Nove metode uzgoja smatra izazovom no podržava ih i isprobava, ako može.

K. (tridesetak godina), Turki

Vrt od tristo i pedeset kvadratnih metara. Vrtlari zato jer je to u njezinoj obitelji svakodnevnica, zato što je kod njih potpuno prirodno živjeti s prirodom, zato što je puno zdravije i umu korisno provoditi vrijeme u prirodi, svojim rukama omogućiti hranu na stolu, doživjeti ubiranje plodova svoga rada. Zato što je divno nešto takvo prenositi na djecu u svijetu koji je zagađen tehnologijom, u svijetu koji je zaboravio kretati se i koji je zaboravio razmišljati o zemlji, o Zemlji, koja to sve omogućuje. Vrtlarenjem se bavi već šest ili sedam godina. Vrtlariti je učila godinama, promatrajući baku i djeda, zatim i roditelje, a uči i danas. To je nešto što je prati od rođenja. Intenzivnije i samostalnije se posvetila vrtlarenju odrastanjem i osvješćivanje, ali i preseljenjem i udajom, došavši u novu obitelj koja isto tako njeguje vrtlarenje. Uzgaja krumpir, grašak, ciklu, mrkvu, razne vrste salati, krastavce, rajčice, fažol, kapulu, češnjak, razne vrste začinskog bilja, malina, kupina, ribiz... zato što ih najčešće i najradije i konzumiraju kao obitelj. Ne bavi se namjerno niti potpuno nekim permakuturnim, bio, eko ili tradicijskim oblikom uzgoja no da prakticira uzgoj sukladno principima permakulture, sudeći prema onome koliko je upoznata s time. Dakle, koristi stajsko gnojivo, kompost i kišnicu za navodnjavanje. S pojmovima je upoznata, ali ne detaljno. Ne zna konkretne razlike. Zna da je u svim slučajevima ograničena upotreba umjetnih pesticida ili gnojiva, da se bazira na maksimalnom iskorištavanju tla i kulture, da se pravilnom sadnjom kultura izbjegava korištenje pesticida...ali točne razlike ne bi znala navesti. Prirodne sastojke ili prirodne mjere koristi prilikom gnojenja (stajsko gnojivo, kompost) te prilikom zalijevanja (skupljanje kišnice). Ne bi mogla izdvojiti neke specifičnosti, osim činjenice da prilikom sadnje ili sijanja prati Mjesec i njegove mijene.

Lj. (dvadesetak godina), 5 parcela koje obrađuje; dvije od cca. 80 m² (zajedno) na Trsatu, cca. 1000 m² na Ronjgima, okućnica zgrade u kojoj živi i okoliš trgovačkog centra Plodina u kojem radi

Prije svega njeguje svekoliki anti stav. Hrana ne valja, zna jer radi u Plodinama. Što može uzgojiti sama – uzgoji. Nije ekipni igrač, ne pripada ni strukturi, ni organizaciji. Do te BIO komponentne je došla sama, logičnim zaključcima, iako, učila je i od starijih. BIO je sve prirodno uzgojeno. Jako voli to što radi, ima puno volje. Pokušava oplemeniti zatečeno stanje, kao npr. na Trsatu gdje ima neka mizerna voćka koju nastoji spasiti (...) Sve je to premreženo prljavim kapitalizmom. Ne želi podupirati taj krug. Što može, uzgojiti će sama – nabaviti sjeme, presaditi, ne kupovati. Ništa dobrog nema na tržištu. Uči o tehnikama preko interneta, pokušava pa što uspije, uči iz iskustva, iz prve ruke. Uzgaja sve čega se sjeti, sve što joj se učini vrijednim izazova.

I. (osamdesetak godina), Marčeljeva draga

Vrt od približno tisuću i petsto kvadratnih metara. Prvi prizor kojeg sam ugledala je prizor živahnog starčića koji njeguje ogroman prostor kojeg naziva svojim vrtom. Tu su velike gredice u betoniranim bazenima gdje uzgaja presadnice salate koje kasnije prodaje na tržnici na Zametu, tu ima jagoda, voćaka, maslina. Primjećujem živahno oko i trudne ruke no mjesta umoru nema. Gospodin Ivan iako u poznim godinama živahno i uzbuđeno pokazuje i objašnjava; vodi me u svaki komadić svoga vrta, objašnjava mi tehnike, upozorava na bolesti i nametnike. Nije sklon prevelikom eko/bio uzgoju (to je kad je prirodno), ne obazire se previše na te nove metode (polijeganje sijena na zemlju, ne prevrtanje lopatom no ipak, skuplja svoje sjeme je mu je potrebno, dijeli reznce voćaka i uspijeva na taj način uzgojiti više plodnih stabala za svoje vrijeme bavljenja vrtom. Protiv nametnika će se (ako mora) obraniti i pesticidom jer od prinosa živi i hrani svoju djecu. Doduše, nekada je možda u mnogome i bilo baš tako, danas je ostala navika i lijek protiv dosade. Djeca su danas velika.... Sjetveni kalendar smatra glupošću, pojam biološko – dinamičkog uzgoja ne poznaje. Opet, ne mogu se oteti dojmu da u principu pogađa svu moju pročitano teoriju; do istih rezultata i iskustava je došao svojim metodama pokušaja i pogrešaka, ne znajući da postoji teorijska potka upravo takvom načinu uzgoja. Ja ni ne spominjem, mučim, slušam pažljivo, znatiželjno; što drugo nego učiti od nekoga tko uspješno vrtlari već više od pola stoljeća...!

Z. i M. (sedamdesetak godina), Pehlin

Suproužnici koji su u posjedu vrta od sto kvadratnih metara. Smatraju da je način uzgoja kojim se bave, apsolutna svojevrsna protestna nota, otpor potrošačkom društvu kojim se nastoje udaljiti od industrijske proizvodnje hrane, dopremljene iz uvoza. Ogromna je razlika između jagode sa Sicilije i one koja je u mom vrtu, miris... A tek okus! Uzgajaju svakakvo povrće, što god im uspijeva, voćke, začinsko bilje... Gđa. Z podrijetlom je sa sela te je dobro upoznata s blagodatima uzgoja na vlastitoj zemlji, a kako zemlje imaju, uz nju veže rekreaciju koja dolazi s takvim načinom života. Ideologijom naziva takvu mogućnost i potrebu korištenja uvjeta koje imaju (nešto svoje zemlje, a povoljne mikrolokacijske, klimatske uvjete), da stvore nešto zdravo za sebe, svoju djecu i unuka. Na prvom mjestu je zdravlje no i protest jer su mirovine malene. Gdin. M.: Svoj rad stavljam u funkciju svoga zdravlja. To je jedan mali korak ka tome da se ne upotrebljava ono industrijsko što ne valja a samim tim bi se ta industrijska proizvodnja promijenila, bila bi zdravija itd. Takav način razmišljanja nisu skloni zvati ideologijom; to jest korisno znanje o svom zdravlju (svatko o sebi mora brinuti, ljudi moraju misliti za sebe) no to je – to. Njihovo mišljenje jest da bi to trebala biti nit vodilja političarima tj. onima koji brinu o društvu u cjelini, možda neki pokret, da dobiju koji glas. Smatraju da nije samo stvar proizvodnje, treba dati i drugima mogućnost da prežive, valja educirati političare koji opet rade samo za sebe, a što nažalost, po njihovom sudu, ne vodi ničemu.

Z. (pedesetak godina), Pehlin

Vrt od približno sto kvadratnih metara, čak i nešto više. Radi nepovljnije ekonomske situacije, gospođi je vrt ne samo hobi već i ekonomska dobit. No taj je vrt uz puno uloženog truda i vremena često puta razočara jer bude pokradena; plodovi budu obrani preko noći. Uzgojem se bavi godinama, uzgaja rajčicu, salate, mahunarke, paprike, krastavce i krumpire u većoj količini (prošle godine joj je rodilo krumpira za tri obitelji!). Koristi tradicijski uzgoj jer gaji biljke na starinski način, npr. gnoji stajskim gnojem, skuplja kišnicu (jer vrt nije uz kuću), uzgaja biljke jednu uz drugu da međusobno jedna od druge imaju koristi. Podrijetlom je sa sela, tako su radili i njezini stari. Ne šprica otrovom, radije pripazi pa nametnike suzbija ručno, ako može; npr. bere krumpirovu zaticu, puževe, gusjenice s raštike. Nije sigurna da li je to što radi permakultura ili nije, sam pojam joj nije previše poznat. No voli da je hrana prirodna te smatra da su kupovni proizvodi nemjerljivi po okusu i kvaliteti s onim što sama uzgoji. Vrlo je darežljiva i voli svoje proizvode podijeliti.

I. (šezdesetak godin), Drenova

Vrt od približno pet stotina kvadratnih metara. Vrtlari radi svog užitka, hobija, kao i koristi koju od vrtlarenja ima (vlastito voće i povrće), a vrtlarenjem se bavi od 2000. godine. Prva znanja stječe preko svojih roditelja, iz doba mladosti, a ostalo je naučio u hodu, savjetujući se sa susjedima s Drenove koji su vrtlarili prije njega, s poznanicima s Paga gdje povremeno boravi, kao i na temelju vlastitih pokušaja, uspjeha i promašaja. Uzgaja luk, češnjak, ciklu, krumpir, kelj, cvjetaču, radić, zelenu salatu, rajčicu, krastavce, grašak, tikvice, kivi, jabuke, kruške, masline, vinovu lozu... Uzgaja baš njih jer njih koristi u prehrani, a pojedine (kao masline) prvenstveno zbog vizualnog dodatka okućnici. Vinovu lozu uzgaja radi proizvodnje vlastitog vina u manjim količinama. Ne bavi se u potpunosti nekim oblikom bio ili eko ili tradicijskog ili permakulturnog uzgoja. Neki pojmovi su mu poznati, kao što je bio, eko i tradicijski uzgoj. Pa objašnjava razlike: bio uzgoj podrazumijeva uzgoj bez umjetnih gnojiva i pesticida, eko uzgoj bez većine mineralnih gnojiva i svih pesticida, tradicijski prema metodama kakve su koristili naši stari u nekoj sredini, bez upliva utjecaja izvana. Prirodne metode uzgoja koristi polovično. Jedino uzgoj maslina i vinove loze smatram domenom svog dobrog poznavanja, obzirom da mu iskustva i znanja u uzgoju istih potječu još iz doba mladosti, a kod ostalih kultura još uvijek eksperimentira, griješi i uspijeva, upuštajući se s vremenom u pokušaje uzgoja onih kultura s kojima do tada nije imao iskustva. Najveći dio slobodnog vremena provodi baveći se vrtlarenjem, to ga opušta i ispunjava. Tajna dobrog uspjeha u vrtlarenju proizlazi iz ljubavi prema istome, a posebnih recepata koji već nisu poznati, kao ni tajni, nema. Uspjeh proizlazi iz posvećenosti i ljubavi prema svakome poslu, a vrtlarenje nije prvi posao koji u svom životu obavlja s velikom ljubavlju i strašću.

V. (pedesetak godina), Drenova

Vrt od približno četiri stotine kvadratnih metara. Stil svog vrtlarenja, način uzgoja smatra otporom jer ne želi jesti umjetno, hranu distribuiranu kroz trgovačke lance kao što su Konzum, Mercator itd. Uzgaja, u principu, netretiranu domaću prehranu, bitno joj je da nije GMO i da biljke nisu tretirane raznim kemijskim tvarima, umjetnim gnojivima, sredstvima protiv parazita, ušiju, pepelnice... Ističe; Zna li da se jabuke špricaju 14 puta?! Ona pak svoje plodove šprica s koprivinom juhom i slično. Smatra da su otrovi iz kemikalija razlog za izazivanje bolesti kod stanovništva kao i razlog za daljnju proizvodnju lijekova. Jer hrana znači toliko toga. Navodi kako je npr. u Indiji Monsanto nepoželjan jer žele ostati pri svojim starim sortama. Uzgojem svojega prinosa decidirano smatra da pruža otpor. Svi danas skupljaju svoje sjeme, svi se vraćaju na durum pšenicu, a sve je toliko promijenjeno da ljudski organizam pšenicu više ne

prihvaća (celijakija). Loparski pomidor (rajčica s otoka Raba), npr. je crven jer se prilagodio slanoj vodi i slanom tlu. A autohtoni ljubičasti rapski jako slabo rađa pa zato i nestaje, 5 - 6 komada ploda koju jedna stabljika daje u cijeloj sezoni, jer nije isplativ. Način na koji vrtlari smatra ideologijom, povratkom prirodnom životu. Pa daje definiciju ideologije: Živjeti u skladu sa nečime (pa nastavlja) živjeti u skladu s prirodom. Na nju ju je ponukala nezdravost života oko nas, dodavanje svakojakih supstanci u hranu. Ideologija znači da želim prirodno. Npr. prirodno zrenje jabuka u tim skladištima – normalno sazore u ožujku mjesecu no nisu sve vrste takve, onda ipak sve špricaju s nečim da bi trajale šest mjeseci. Izvana lijepa ali iznutra 0 nutrijenta. Paprike su najviše špricano povrće a da bi što duže trajale... Strašno je ogorčena; tržište i kapitalizam je uzurpiranje ljudskog života i svega živoga. Samo oni to prodaju jer oni to proizvode. Konzum i slični uvozom smeća izvana, jeftinih gluposti upropastili su hrvatsku poljuprivredu dok mali poljuprivrednik propada jer ako nema protekciju većega nema kome prodati svoje proizvode. To je napad na ljudski život! Sada njihovo sjeme (Monsanto) zagadi i susjedno tlo. Smatra da djevičanski čista zemlje u Hrvatskoj još ima u zapuštenim krajevima, u npr. Petrinji. Hektari i hektari napuštene zemlje, prodaje se po kunu/kvadrat. Todorčić je 20 godina lopovski to kupovao po par kuna/kvadrat a sad više nitko to ne spominje!

K. (četrdesetak godina), Pulac

Vrt od pedeset kvadratnih metara. Svašta sadi; maline, jagode, salatu, tikvice, suncokret, paprike, čili paprike, pomidore, začinsko bilje. Pravi kompostnu hrpicu sa bio otpadom iz kuhinje. Smatra da je bio – permakulturni pokret odličan i nastoji što više učiti o tome. Uživa radeći, relaksira se tako. U svemu se voli okušati, svašta voli probati. Voli i cvijeće, kaktuse. Smeta joj jedna srna koja joj tijekom noći voli pobrstiti urod pa sada proučava način izrade ograda od prirodnog materijala jer je šuma blizu. Voli skupljati svoje sjeme, uzgajati sama iz vlastitih presadnica. Smatra da je kupovina takvih proizvoda bacanje novca. Rado će uzgojiti autohtonu, staru sortu, poklonik je takvih. Bavi se vlastitim uzgojem jer se nastoji hraniti zdravijim proizvodima, proizvodima kojima zna podrijetlo.

M. (dvadesetak godina), Brašćine

Vrt od približno dvije stotine kvadratnih metara. Vrtlari jer ga to opušta i uživa u tome, želi se hraniti zdravom i provjerenom hranom. Vrtlari već četiri godine, tj. od kada živi sam. Osnove su mu pokazali roditelji, kasnije se učio putem Interneta. Uzgaja jabuke, kruške, marelice, trešnje, mandarine, limun, brokula, blitva, luk, špinat, rajčica, tikvice, začinsko bilje jer upravo te sorte najviše voli jesti i jednostavne su za uzgoj te ne zahtjevaju puno vremena i brige. Sav

njegov uzgoj je bio, budući da ima dosta životinja (bavi se uzgojem kanarinaca) njihov izmet kompostira te koristi kao gnojivo, a kemijska sredstva ne koristi uopće. Sve navedene vrste uzgoja (tradicijski, bio, permakuturni uzgoj) su mu poznate kao pojmovi, osim permakulturnog. Točnu razliku između pojmova ne zna. Koristi samo prirodne metode uzgoja. Uzgaja većinom na uzdignutim gredicama, povrće sadi sezonski, voće je posadio tako da mu od svibnja do studenog u godini uvijek nešto daje plod. Pokušava živjeti u skladu s prirodom koliko god je to moguće.

G. (pedesetak godina), Podmurvice

Vrt približne veličine dvadeset kvadratnih metara. Svoje bavljenje vrtlarstvom ne smatra protestom, već više nekakvom dužnošću i osviješćenošću kojom nas bombardiraju sa svih strana. Sve je počelo s pravljenjem domaćeg prirodnog soka (smoothie)... Smatra da je najsigurnije imati svoj vlastiti uzgoj, radi se tek o potrebi da se zna što se konzumira. Na neki nači ipak to smatra ideologijom, da je na nju u tom smislu ipak izvršena neka vrsta utjecaja izvana. No pak dvoji o ispravnosti takve hrane jer smatra da je sve oko nas onečišćeno; ta kako uzgajati organski člistu i zdravu hranu pored ovoliko onečišćenog zraka, tla i vode? U tom smislu, moderni naputak da uzgajamo sami smatra svojevrsnim utjecajem. A vrijeme je danas takvo da se ne znamo i ne možemo zaštititi od utjecaja. Njezin vrt je kraj same ulice, svi auti ispuštaju benzinske pare pa se pita, kako to izbjeći? Tu je bezbroj upitnika koji navode na razmišljanje. No unatoč tome, vjerojatno je bolje nastojati sam, barem dati svoj mali udio na taj način, iako se svi ostali faktori ne mogu spriječiti. Time se djelomično sprečavaju djelovanja negativnih faktora iz okoliša, iako se na društvo ne može djelovati globalno, jer sve je na pojedincu samome. Vrt joj izaziva zadovoljstvo i radost. Njegovanje bilja kao takvo, ... plod je dar. Pojedinač ne može sam ali dobro je da da svoj glas. Što više glasova tim bolje. Ideja o pozitivnom uzgoju se valja širiti, na taj način potpomaže toj borbi protiv globalnog kapitalizma i konzumerizma. Svojim malim glasom potičemo druge pa mi svi pomalo.... Govori kako su na isti način pokrenuti gradski vrtovi (npr. u Parizu tkz. gerilski vrtovi; baci se sjeme na na brzinu i time ozelenjuje i oplemenjuje prostor, što ju oduševljava. Smatra da se inače dobre stvari teže probijaju ali ipak dobra stvar uvijek nađe svoj put. Puno lakše se usvajaju loše stvari, a potrebno je puno truda da bi bilo nešto dobro. Zaključuje da je to kao i sa odgojem djece, isto tako je i sa biljem. Koliko je samo potrebno njege i pažnje... A uzgaja, stvarno svašta.

M. (šezdesetak godina), Podmurvice

Vrt od približno stotinjak kvadratnih metara. Gospođa nasljeđuje vrt svojih roditelja. Želi iskoristiti vrt da se i sama u umirovljeničkim danima, ona i suprug time bave, jednostavno zbog hobija jer materijalno dobro stoje. Proizvod bio ili ekološkog predznaka koristi u smislu nabave sjemena starih sorti bilja za koje smatra da ih je potrebno očuvati no lako će pribjeći i otrovima u suzbijanju nametnika. Konfiguracija terena je takva da su vrtovi na posjedu terasasto položeni čime dobivaju optimalnu količinu vlage i svjetlosti, što smatra na neki način permakutlurnim – u tom smislu, samoodrživim uzgojem. Uzgaja salate, krastavci, rajčice, kivi, lozu, kadifice, pelargonije, ruže... Ne mari za plodored, sjetveni kalendar. Uči iskustvenom metodom iako je puno znanja dobila i od roditelja. Kupuje stajski gnoj (obavezno odležani) te time gnoji ruže, a posebno povrtnice. Smatra da je okoliš poprilično zagađen no mišljenja je da se po tom pitanju ne može učiniti mnogo.

J. (sedamdesetak godina), Podmurvice

Vrt površine do sto kvadratnih metara, u sklopu Župe. Vrtlarenje ne smatra protestom, to nije protest jer je rođen tamo negdje na zemlji, di se na zemlji radilo i ovo i ono. Dok je bio u aktivnoj službi svećenika, na vrtu se pojavila potreba pa se tako poklopilo jedno s drugim. Smatra da je to tjelesna aktivnost koja produžuje životni vijek, koja stoji bok uz bok uz glazbu i kretanje. To ne smatra niti pokretom, niti ideologijom. Tek, drago mi je kad nešto raste, kad se to može koristiti a ujedno je estetski ljepše kad je vrt obrađen, a time možda mogu potaknuti i druge, neobrađeni vrtovi ružni su a neproduktivni.... Treba i raditi, a ne samo govoriti, svojim primjer smatra da možda potiče i druge. Mišljenja je da je život sve što raste, to je njegova maksima i to želi prenijeti na druge. Isus je rekao: nije najvažniji onaj koji ore, sije, žanje već onaj koji daje da raste! A mi, da se ne bi umislili previše... O ekološkom uzgoju misli sljedeće; dok je odrastao, prije gotovo pola stoljeća, svaka kuća je tada imala sve gotovo svoje, žito, kukuruz, grožđe, mlijeko, meso... Danas to mora kupiti i onda kupuju ono što je nezdravo jer nije eko proizvodnja. Strahovito puno zemlje je neobrađeno, u Agrokoroivih 1000 hektara, opet je to nekakav industrija, ne može se kontrolirati... Ne valja, puno žuči ne valja. Kad čovjek ne bi htio živjeti na tuđi račun ali tržišni odnos apsolutizirati kao jedini način odnosa to ne bi valjalo jer je čovjek taj koji nekako ipak može ozbiljno raditi. Sveti Pavao je rekao: vidim šta je dobro ali lakše činim što je zlo... Mi smo ljudi pokvarljiva roba. Uzgaja sezonsko voće i povrće.

Prof. S. K. P. (dob nepoznata), Podmurvice

Uređuju dvije lijehe, približan broj kvadratnih metara. Po svojoj naravi transparentni, njeguju koncept i filozofiju urbanog školskog vrta (Graditeljska škola za umjetnost i obrt – 4. razredi – smjer cvjećar i vrtlar). Sami uzgajaju presadnice – cvjetnjak i povrtnjak – u posebnom fokusu je toplina, voda, prihrana bilja. Proces se odvija u pravilnim intervalima; sjetva – pikaranje – presadnja. U planu im je kod caffè - bara Samovar izložiti čajni vrt na što su posebno ponosni. Ne koristi se umjetno gnojivo u uzgoju (između ostalih) peršina, celera, estragona. Lokaciju za vrt im je bilo teško pronaći no sada se nalaze na ispod Salezijanske crkve gdje su im svećenici dali mogućnost korištenja prostora. Uzgajaju dvije gredice, a na njima (između ostalog) imaju mali kamenjar i začinski vrt. Poštuju tehniku uzgoja po sjetvenom kalendaru te još uzgajaju i lukovice, cvijeće (npr. maćuhice), cvjetne trajnice. Povrtlarstvom, odnosno uzgojem onog što se traži bave se jer nastoje pratiti ciklus sezonskog dozrijevanja bilja, da naliježe sorta na sortu. Materijal kupuju u Vrtnom centru, imaju ograničene troškove, što je problem no zato uzgajaju svoje sjeme i presadnice. Imaju i posebni razredni odjel – cvjetnjak, gdje uzgajaju i lavandu, ružmarin i smilje. Nastoje usavršiti metodu totalne reciklaže tako da između ostalih, primjenjuju i znanje o uzgoju iz vršnih reznica. Maturalni rad jednog učenika je bila izrada malog kamenjara i stepenica. Rado dijele savjete o uzgoju iz prve ruke pa npr. savjetuju uzgoj luka i rotkvice na jesen kao i plodored korabica, mladog luka, ljutike. Mlada rotkvica i špinat su biljke kratkog dana, peršin, vlasac, salatica. Imaju iskustvo u borbi sa štetnicima, veliku štetu im nanosi kos. Protiv njega se bore metodom pokrivanja, tako su spasili grašak. No nekada su u borbi s nametnicima koristili Biokill. Trenutno od povrća uzgajaju mrkvicu, špinat, radić, blitvu, okušavaju se u novoj sorti mrkve, mješavinu sorti radića, dok se masline, amule (šljive) i tri smokve (koje su zatekli tamo), sada trude oplemeniti. Smatraju da se bave i bio i eko i permakulturno i tradicionalnim načinom uzgoja jer metode primjenjuju po potrebi. Npr. školski u uzgoju rotkvica – špinat, eko/bio kombinacija, u smislu eko: ne špricaju, paze na okolinu... Voljeli bi počinjati od sjemena, da je sve prirodno i bez upliva industrije, napose rajčice i jagode, a velika im je želja proizvoditi u potpunosti isključujući kemijska sredstva. Dobivam savjet oko uzgoja mediteranskog bilja – i objašnjenje kako ga sami možemo proizvesti. Također, gdje i kako se može uštediti: skupljanjem sjemena i reznica. Cilj i poanta je samoodrživost i reciklaža do krajnjih granica; i proizvodnja humusa je reciklaža.

Dvojica anonimusa (dob nepoznata), Mlaka

Dva prijatelja koja u vrtovima na Mlaci imaju svaki svoj vrt, susjedi su na vrtu. Sretni su što imaju svoj komad zemlje na kojoj mogu uzgajati, iako se zemlja nalazi u centru grada, ne smatraju to onečišćenjem jer voda sve odnese. Uzgajaju sorte povrća kako one dolazi; ima svega. Tikvica, krumpira, mahunarki i fažola. Mlađi gospodin uzgaja jagode, ove godine će probati prvi puta sa povišenim gredicama, što zbog savjeta kojeg je dobio proučavajući teoriju uzgoja u gradskim vrtovima, što zbog toga da mu voda ne odnese urod za vrijeme kišnog perioda. Stariji gospodin kaže: nema toga kao što je loša zemlja – to ne postoji! Svaka zemlja je plodna, samo treba raditi! Ali, nikome se ne da. Obojica imaju višegodišnjeg iskustva i nastoje koristiti što manje štetnih sredstava u procesu proizvodnje. Npr. ne špricati mnogo zaštitnim kemijskim sredstvima, pustiti da se biljka izbori sama....

E. (dob nepoznata), Mlaka

Gospođa koja se bavi uzgojem cvijeća, povrća, voćaka i začinskog bilja u nekoliko vrtova na Mlaci. Zemlja na Mlaci je vrlo plodna jer kroz područje protječe nekoliko potočića, Mlaka je za vrijeme Italije hranila cijelu Rijeku, riječi su gospođe koja je potomak obitelji koja na tom području živi već preko stotinu godina. Ona sama ima nekoliko vrtova; veliki, ograđeni prostor ispred svoje kuće te još dva manja vrta na kojem su sami izvori niže, u prostoru vrtova. Kao probleme navodi poplave te neprijateljski raspoložene nenamjernike koji su skloni krađi ploda. Često su i susjedi iz susjednih vrtova skloni ne održavanju i zapuštanju svojih vrtova što u konačnici rezultira lošom slikom za sve (širi se drača, šire se nametnici...). U svom bogatom iskustvu gotovo da nema sorte čijim se uzgojem nije okušala. Pomaže joj i suprug, Sicilijanac koji je donio i neke biljke sa izvorno, svoga područja. O bio/eko/permakulturnom uzgoju načelno ne zna puno no misli da se takvim uzgojem upravo i bavi zato jer poštuje plodored, dobre i loše susjede, promatrajući zemlju i vremenske uvjete. Vrlo je sklona eksperimentiranju i rado će prihvatiti neki savjet, nešto što još nije čula ni probala uzgojiti. Zadnje što je saznala (što mi s oduševljenjem pokazuje) je uzgoj kapule (luka) od kuhinjskog ostatka; sadila ih je u zemlju u raznim fazama, od nekih se već razvila lukovica što mi ponosno i pokazuje. U svojoj zajednici je poštovana jer se bavi i aktivizmom odnosno zaštitom i unapređenjem vrtnih protosra na Mlaci; politički je aktivna kao nestranački član Savjeta liste za Rijeku (...), što smatra bitnim za rad i djelovanje.

N. (dob nepoznata), Štranga

Oduvijek je na zemlji, bavi se zemljom. Teško stiže, posla je puno no tko hoće i ima volje – može. Kada počne sezona, već negdje s proljeća, on svaki dan dolazi nakon posla i radi. Nema čega nema; voćaka, maslina, povrća... Svašta je voljan isprobati. Treba paziti da se ne koristi previše kemikalija, nastoji ih izbjeći, a što mu ne uspijeva uvijek. Puno ljubavi treba za to, sve se svodi na mudrost izreke: treba probati pa vidjeti. Smatra da se bavi jednom vrstom tradicijskog uzgoja no rado će i isprobati nešto novo, neku novu tehniku, ako vidi da je uspješna.

G. (šezdesetak godina), Štranga

Približno sto kvadratnih metara vrta. Vrtlarenje kao protest ovoj gospođi i ima smisla, i nema; s jedne strane ne jer to joj je zadovoljstvo, hobi i u tome uživa, a s druge strane može to shvatiti kao protest jer jede ono što je sama posijala i posadila. Uzgaja od voća; smokve, grožđe, kupine, aronije, jagode, posadila je nekoliko stabala, između ostalog višnju, mandarinu, jabuku i marelicu od kojih još čeka plod. Od povrća uzgaja blitvu, radič, cikoriju, broskvu, salate, cherry rajčicu, a od začinskog bilja mente, matičnjak, lavandu, smilje, ružmarin, kadulju, timijan, origano. Također voli cvijeće koje i uzgaja, prvenstveno ruže. Ljubav prema zemlji naslijedila je od majke no vrtlarenjem se prvenstveno bavi od kada je u mirovini jer ranije nije imala vremena. Zna što jede. Sjeme ili rasad pokušava dobiti od prijatelja i na taj način je donekle sigurna što sije, a što sadi. Sretna je kada dobije rajčicu koja nije bojom i oblikom ista kao da je štancana. Taj stav djeluje na razvitak društva u smislu da propagiramo vlastitu proizvodnju za koju ćemo biti bar donekle sigurni. Zašto? Jer nećemo kupovati sjemenje npr. nepoznatog podrijetla nego vidjeti točno od kuda je što. Mišljenja je da ako želi neki zdravi način proizvodnje, ne treba kupovati nepoznato ne znajući što se pod tim nudi. U dogovoru s prijateljima ovako razmjenjuje iskustva, sjemenje... Smatra da na taj način vrijedi sačuvati nešto autohtono, naše. Misli da je sve što se nudi sa Zapada ipak drugorazredna roba jer mi nismo tretirani ravnopravno. I to se ne tiče samog sjemenja. Upoznata je s konceptom velikih korporacija kao što je Monsanto, propagandom i nametnutošću, kako se to sve gura, nameće ljudima siromašnijih, drugih zemelja... Smatra da smo mi u našoj zemlji često puta pokusni kunići, što se može vidjeti u načinu proizvodnje hrane, lijekova, koji nam se nude, kozmetike i drugih artikala. Smatra da se trebamo osvijestiti i ne dopustiti da nas se lako uvjeri u to da je sve tuđe bolje.

E. (šezdesetak godina), Štranga

Vrt od približno osamdeset kvadratnih metara. Vrt je naslijedio od roditelja koji su umrli. Uz njih je odmalena učio vrtlarenju. Iz poštovanja prema njima ne može dopustiti da se vrt zapusti. Uzgaja svašta, uglavnom ono što ide; povrće, rožice (cvijeće). Rajčicu, novozelandski špinat, salatu (više vrsta: radić, motovilicu, rigu, zimske, ljetne sorte), zeljasto povrće (kelj, broskvu...), vinovu lozu, japanski javor, palme, oleandere, apsidistre, zvončice... Sve da bude lijepo i korisno, za osobnu upotrebu. Višak rado daje i prijateljima i susjedima. Njegov glavni motiv je ljubav i to što ne želi da se nebrigom oko zemlje uspomena prema roditeljima na taj način okalja. Koristi prirodni stajski gnoj, radi humus; još je prije tridesetak godina u vrtu betonirao rupu i sav organski otpad iz kuhinje odlagao u nju pritom radeći humus. U vrtu ima i zazidanu šternu, ali vrt obilato zalijeva sistemom razvučene gume, vodom iz vodovoda. Sam teren je od davnine zazidan na način povišenih gredica, što mu uveliko u starim danima olakšava rad u vrtu. Protiv použeva se brani ručnim branjem no priznaje da će upotijebiti pesticid ako je baš neophodno. Smatra da je ekološka proizvodnja nešto što svakako dolazi u budućnosti i to treba podržavati, a sam se time bavi koliko može i smatra da umije.

V. (tridesetak godina), Štranga

Nepoznata kvadratura vrta. Vrtlari jer voli biti na otvorenom, u prirodi, na svježem zraku. Vrtlari odmalena, sve je počelo s bakom, bila je uz nju od malih nogu. Sijalo se mnogo toga; mrkvice npr. Uzgaja jagodice, mahune, paradajz, zelenjavu (radić, rikolu, blitvu...). Njih uzgaja zato jer samo to uspijeva; a zemlja je loša pa gnoji stajskim đubrivom. Što se tiče bio/permakulturnog uzgoja, s ničim nikada ne šprica, kupi eventualno gotovo zapakirano sjeme, ipak, domaće, autohtono sjeme će rado uzgojit ako do njega dođe. Sklona je bio ili eko proizvodu, smatra da bi bilo jako lijepo da je sve domaće, kao na selu, što zna jako dobro. To je uzgoj bez pesticida; sve je u krugu, od biljke koja nije špricana do sjemena kao proizvoda, pa do nove biljke... Sjeme bi rado očuvala, rado bi se bavila tim tehnikama (bio otpad kao gnoj) no nema vremena. Generalno, u vrtu ne treba ništa previše komplicirati i to prije svega treba voljeti.

D. (šezdesetak godina), Banderovo

U svojem vrtu, približno sto kvadratnih metara velikom, na velikoj parceli iza stambene zgrade, uzgajala je nekada puno više, svega i svačega, povrća, voća, cvijeća. Danas je to malo zapustila no cvijećem se i dalje bavi dok se njen suprug brine o voćkama. Dio terena je zarastao u pravu malu šumu, a sada to nastoje urediti čim više, iako nemaju previše vremena. Pobornik je svega

što je bio, svega što je zdravo (što joj je automatska asocijacija), voli se puno educirati putem časopisa, čak je i pretplatnik jednog takvog magazina. Prije svega nastoji oplemeniti svoj životni prostor no svjesna je važnosti i vrijednosti zdrave, domaći uzgojene hrane u današnje vrijeme. Ne želi još i više onečistiti okoliš (jer je dovoljno onečišćen) uporabom raznih kemijskih otrova (pesticida). Vrtlari od malih nogu iako, napominje, u zadnje vrijeme je to zapustila. Uzgajali su svašta, u svemu su se okušali. No i zemlja je loša, onečišćena. Ima dvojbe oko toga kako doista uzgojiti zdravu hranu, a iz toliko onečišćenog okoliša? Stoga se u zadnje vrijeme priklanja uzgoju cvijeća i ukrasnog grmlja iako ne odbija u potpunosti mogućnost da se jednom opet vrati uzgoju jestivog bilja.

R. (osamdesetak godina), Štranga

Sto kvadratnih metara vrta. Uzgaja voće i povrće za sebe i potrebe svoje obitelji. Rajčice, tikve i tikvice, krastavce, trešnje, višnje, smokve, kaki, limun, japansku mušmulu... Moje vrtlarenje nije profesija, to je iz zabave no skoro da i jesam malo protiv ovih na vlasti danas kad svašta hitaju u zemlju. Kod mene doma nema otrova i to se pozna po ukusu. Vuče me to raditi, snažno vjerujem u to, to mi je razonoda... Ovaj vitalni gospodin uživa u tome a time i pazi na zdravlje dok to radi, čime mu i pridonosi preko duge zime jer kad ne radim, mi se mišići ukoče, a kad radim u vrtu svaki dan radim nekoliko sati. Da li je to za mene ideologija? Kao da vjerujem u to, jako vjerujem da je to istinito, mene vuče jako da poštujem prirodu i da živim s njom. Malo sam protiv toga da zarađuje onaj tko malo dela, a onaj ki dela puno ne zaradi niš. Tržište, ben npr. neko voće i povrće da bude dostupno, ali ovo što oni rade... rade na bilo koji (svakojaki) način samo da zarade. Eto vidim npr. stave na sanduk deklaraciju, etiketu, podrijetlo pa premještaju tu etiketu kako ih volja – i to sam vidil. Sigurno ne bi trgovina funkcionirala da nije tako, pa prodavat ne bi mogli!

S. (četrdesetak godina), Belveder

Približno tridesetak kvadrata vrta. Svoje aktivnosti u vrtu nikada nije doživljavala kao protest, već to smatra brigom za sebe, za biljke i životinje. Ako se uzgaja baš organsko voće i povrće, što joj nije baš primarni cilj – ima takav jedan vrt na Krku no u kući gdje živi, ipak je riječ o prvenstveno estetskom projektu. Smatra da bi se kupovina organskih proizvoda isključivo i mogla shvatiti kao protest, makar ona ne kupuje više u šoping centrima ništa jer se više novca i potroši, a kvaliteta je upitna. Kupiš više, jedeš više ili bacaš, istekne rok... Bavi se i izradom prirodne kozmetike pa može reći da je to sve povezano; način prehrane, organsko vrtlarenje s tim, da je upravo to ideologija... U šoping centrima se zatiru mali OPG-ovi, a da bi veliki

koncerni imali profit i stavljali svašta u hranu (pesticidi, otrovi) na taj način nas trujuć... To je zatvoreni krug, oboliš od hrane pa se liječiš lijekovima. Bayern je veliki proizvođač sjemena, pesticida i lijekova! Mada postoje zajednice ljudi po svijetu koje i u velikim gradovima uzgajaju svoj vlastito. Imaju čak i vlastitu monetu, samodrživi su... Samoodrživa zajednica. Otpor je u odbijanje radnje koja se natura, načina života koji se natura; kupuj čim više, budi konzumerist! Od sapuna domaćih...i krema (koje izrađujem) se ne postaje ovisan... kupovno stvara ovisnost, domaće je dobro. Kozmetika koju izrađuje izrađuje iz hobija, profit joj nije primaran, nikako. Potrebna je edukacija, radionice, evo npr. udruga Eterico – izrađuju meleme, paste za zube... sve se to može naučiti. Korisna je i informacija vrtlarima, to znanje koje se može dobiti, također preporučam neformalnu, neprofitnu, udrugu vrtlara koja djeluje pri udruzi Šarolija. Da, ideologija... ali antiglobalizacijskog tipa!

Gđa. B. (pedesetak godina), Gornja Vežica

Gspođa sa obitelji u posjedu ima dva vrta; jedan u Rijeci, veličine šezdeset kvadratnih metara, a drugi u Gorskom Kotaru, veličine sto kvadratnih metara. Vrtlari zato jer to voli i kada vidi rezultat svoga rada, bude jako zadovoljna. Vrtlari od mladosti, otprilike od tridesete godine. Vrtlariti je naučila uz majku te se tako i počela time baviti. Uzgaja salate, blitvu, mrkvu, peršin, češnjak, mahune, ciklu, trešnju, jagode... zato jer se te kulture najviše koriste u njezinom kućanstvu. Ne bavi se u potpunosti nekim oblikom bio ili eko ili tradicijskog ili permakulturnog uzgoja no pazi na upotrebu pesticida, otrova i sličnih kemikalija. Razlike između tih pojmova poznaje površno. Koristi prirodne sastojke u metodama uzgoja u određenoj mjeri; koristi prirodno gnojivo.

J. (tridesetak godina), Orehovica

Obraduje otprilike tristotinjak kvadratnih metara zemlje koja nije njegova te se uz to bavi balkonskim uzgojem. Vrtlarenjem se bavi već pet godina. Zanima ga odmalena, iz Slavonije je podrijetlom. Uzgaja uglavnom mješovito, sve. Prije toga se uzgojem bavio dok je živio u Istri. Metode koje poštuje i slijedi su bio, eko, tradicijska metoda; plodored, sjetveni, dobri i loši susjedi, sve što nabavi od starog sjemena – odnosno autohtono. Pravi svoj kompost, bez špricanja, kopriva, ne koristi kemijska sredstva.. Bitna mu je kvaliteta namirnica. Sjeme/sadnice nabavlja iz Slavonije, preko rodbine, zanima se isključivo za staro (sjeme/sorte bilja). Urod mu ovisi o vrsti zemlje, poziciji, često se mora učiniti oprašivanje kistom (ručno). Smatra da se u metodi uzgoja u povišenim gredicama zgodno nadopunjuju starinske i nove metode uzgoja; u gumama sadi krumpir... Navodi i primjer eksperimenta uzgoja u sijenu koji namjerava isprobati.

Na balkonu ima sadnice začinskog bilja: paprene metvice, širokolisne mente, timijana, bosiljka, ljute paprike, rige, matičnjaka.... Protivi se onom što je dostupno u komercijalnoj prodaji te smatra da bi imao svoje vlastito, valja uzgajati bio vrt. To nije otpor zbog novca. Vrt je, između ostalog i vrsta radne terapije, uz dobrobit dobivanja domaćeg proizvoda i blagodat boravljenje u prirodi. Te stvari bi se najviše trebale raditi radi sebe samog, čime bi se korak po korak i cjelokupno društvo promijenilo. Rado će podučiti nekog drugog tehnikama i znanjima kojima barata. Protivi se tržišnom monopolu i taj otpor smatra vlastitom ideologijom.

D. (tridesetak godina), Čavle

Ima vrt koji je otprilike velik dvadeset i pet kvadratnih metara. To što radi, to možda čak i smatra protestom, jer nam je već pun k* svih onih umjetnih, odvratnih proizvoda, bez okusa, mirisa, zatvoriš oči i ne znaš šta jedeš, ovi iz svojih vrtova imaju okus... Ja ni ne znam kad se to dogodilo? I u sred sezone to bude. Nije to dobro! Vrtlarstvom se bavi više iz nekog gušta i zdravlja. Jer ovo nekako kako to proizvodnja ide na silu, sve veliko, neukusno...ovo doma je baš za gušt. Ideologijom smatra: kada si fanatičan, da bude baš sve kako si zacrtao... A moje ispadne kako ispadne....isto sve prirodno, ništa ekstra da raste, ručno čistim puževe, bube i stvarno sve raste kako treba. I imam svega. Bila je uspješna sezona. Nisam očekivala toliko pomidora, ma svega. Ide koliko ide, ako ne ide... je*, drugi put ću naći nešto prirodno, neću ta gnojiva. Ideologiji pripisuje negativno značenje, veže je uz fanatizam, zagriženost. To je odjek fašizma, nacizma... A što se tiče ove hrane danas... To je sve načumbano antibioticima, e kad moje mačke neće kupovno meso jesti, možeš onda misliti kakvo je...!

I. (četrdesetak godina), Škrljevo

Vrt koji ima velik maksimalno petnaest kvadratnih metara. To je povišena gređica zanimljivog oblika koju je podigla sama i uz pomoć prijatelja. O eko, bio labelima, o tržišnom monopolu, misli sljedeće: Recimo da bojkotiram kupovanje špricane hrane s pesticidima i zalažem se za očuvanje starih sorti. Za boljitak ove zemaljske kugle, ljudi su se stvarno odvojili od prirode. Moje nastojanje je da se ljudi vrate prirodi, da se malo povežu više, presebični smo. Nitko se ne želi ničega odreći više. Ideologija bi za mene značila: imati neku ideju, neku viziju o nečemu... To bi bila nekakva spoznaja koju slijediš. Monopolo se vrši zbog tržišta, ja sam protiv toga.. Pa nek prodaju što hoće po kojoj god cijeni hoće al ne da ja to moram po njihovim uvjetima. Problem je u monopolu a to je već na nivou države. Agrokorić i Todorić. Koliko ljudi nije samo platio... koje ja osobno poznajem. Tržište je OK, po sebi, pa tko voli nek izvoli ali ne monopol! Uzgaja višeće jagode, aronije, kiwi, rajčice, mentu, matičnjak... U zadnje vrijeme je

jako zainteresirana za ugoj patuljastih voćaka koje ne zahtjevaju puno prostora, a mogu se plesti u neku vrstu ograde. Preferira sezonski uzgoj. Sklona je eksperimentu. Izrađuje vlastito gnojivo (bio enzim), promatra prirodu i voli gledati edukativne filmove o eko uzgoju. Preporučuje „Vrtlaricu“ i njezine emisije.

5. Dodatak analizi 2

I (četrdesetak godina), vrt: do 15 m² max., Škrljevo □ ∞ ® ○ × ●

D (tridesetak godina), vrt: cca. 25 m², Čavle □ × ●

V (tridesetak godina), vrt: 10 m², Štranga □ ○ ●

J (tridesetak godina), vrt: 300 m² + balkonski uzgoj, Orehovica ∞ ® ◇ × ●

S (četrdesetak godina), vrt: cca. 30 m², Belveder/Kozala ® × ●

I (osamdesetak godina), vrt: cca. 1500 m², Marčeljeva draga ○ × ≠ (zarada)

J (sedamdesetak godina), vrt: do 100 m², Banderovo

S (tridesetak godina), školski vrt – 2 lehice, Podmurvice □ × ● ≠ (školski projekt)

E (dob nepoznata), vrt: ?, Mlaka □ ® ○ ●

R i O (pedesetak/šezdesetak godina), vrt: cca. 1000m², Čikovići □ ○ ×

G (šezdesetak godina), vrt: cca. 1000 m², Čikovići

M (šezdesetak godina), cca. 50 m², Čikovići □ ® ○ × ●

Z i M (sedamdesetak godina), vrt: 100 m², Pehlin

Anonimus (dob nepoznata), vrt: ?, Mlaka □ ○ ×

R (osamdesetak godina), 100 m², Banderovo □ ∞ ® ×

G (šezdesetak godina), vrt: 40 m², Štranga □ × ●

M (dvadesetak godina), vrt: cca. 200 m², Brašćine □

I (šezdesetak godina), vrt: cca. 500 m², Drenova

N (dob nepoznata), vrt: ?, Štranga □ × ●

V (pedesetak godina), cca. 400 m², Drenova □ ∞ ® × ●

K (četrdesetak godina), vrt: 50 m², Pulac □ ® × ●

Lj (dvadesetak godina), vrt: 5 parcela koje obrađuje; dvije od cca. 80 m² (zajedno) na Trsatu, cca. 1000 m² na Ronjgima, okućnica zgrade u kojoj živi i okoliš trgovačkog centra u kojem radi □ ∞ ® ○ × ●

G (pedesetak godina), vrt: cca 20 m², Podmurvice □ ∞ ○ ◇ × ●

D (šezdesetak godina), vrt: cca 100 m², Banderovo □ × ●

K (tridesetak godina), vrt: 90 m², Turki □ ® ○ × ●

E (šezdesetak godina), vrt: cca. 80 m², Štranga □ × ≠ (održavanje nasljedstva)

M (šezdesetak godina) vrt: cca. 100 m², Podmurvice □ ® × ● ≠ (nastavak roditeljske djelatnosti, da se ne zapusti)

Z (pedesetak godina), vrt: cca. 100 m²+, Pehlin ○ ® × ●

Gđa. B (pedesetak godina), vrt: Gornja Vežica 60 m², Gorski kotar cca. 100 m² □ ●

Podebljani oni ispitanici kojima su postavljena dodatna pitanja u Analizi 2.

Legenda:

□ hobi

∞ ideologija

® protest/otpor

○ ekonomska potreba/faktor neimaštine

◇ pokret

× ritual

● znatiželja/eksperimentalni faktor

≠ nešto drugo (navedeno što)

6. Popis literature

- Aistara, G. (2014.). Actually Existing Tomatoes: Politics of Memory, Variety And Empire In Latvian Struggles Over Seed. *Focaal-Journal of Global And Historical Anthropology*, 69, str. 12-27.
- Althusser, L. (2018.). *Ideologija i ideološki aparati države*. Zagreb: Super velika akcija.
- Anguelovski, I. (2015.). Tactical Developments For Achieving Just And Sustainable Neighborhoods: The Role of Communitybased Coalitions And Bottom-to-Bottom Networks In Street, Technical, And Funder Activism. *Environment And Planning C: Government And Policy*, 33, str. 703-725.
- Assadourian, E. (2010.). Transforming Cultures: From Consumerism to Sustainability. *Journal of Macromarketing*, 30(2), str. 186-191.
- Barthel, S., Parker, J., & Ernstson, H. (2015.). , Food and Green Space in Cities: A Resilience Lens on Gardens and Urban Environmental Movements. *Urban studies*, 52(7), str. 1321-1338.
- Barthes, R. (2009.). *Mitologije*. Pelago.
- Bell, G. (1992.). *The Permaculture Way: Practical Steps to Create a Self-Sustaining World*. London: Thorsons.
- Billig, M. (2002.). *Banal Nationalism*. Sage Publications Ltd.
- Borkfelt, S. (2011.). What's in a Name?—Consequences of Naming Non-Human Animals. *Animals*, 1, str. 116-125.
- Borowiak, C. (2004.). Farmer's Rights: Intellectual Property Regimes And the Struggle Over Seeds. *Politics & Society*, 32(4).
- Bourdieu, P. (2002.). *Outline of A Theory of Practice (Cambridge Studies in Social and Cultural Anthropology)*. Cambridge University Press.
- Bourdieu, P. W. (1992.). *An Invitation to Reflexive Sociology*. The University of Chicago.
- Claremont, A. e. (2010.). Going Public: Landscaping Everyday Life. *Cultural Geographies*, 17(2), str. 277-282.
- Clifford, J., & Marcus, G. (1986.). *Writing Culture: The Poetics and Politics of Ethnography*. University of California Press Ltd.
- Daskalaki, M. (2017.). Alternative Organizing In Times of Crisis: Resistance Assemblages And Socio-Spatial Solidarity. *European Urban And Regional Studies*, 1(16).
- de Certau, M. (MD). *Invencija svakodnevnice*. 2002.
- Dunn, E. (2003.). Trojan pig: Paradoxes Of Safety Regulation. *Environment And Planning A*, 35, str. 1493-1511.
- Eagleton, T. (2014.). *Ideja kulture*. Zagreb: Jesenski i Turk.

- Ekl, V. (1994.). *Živa baština: studije i eseji*. Rijeka: Izdavački centar Rijeka.
- Faircloth, C. (2013.). *Militant Lactivism?: Attachment Parenting and Intensive Motherhood in the UK and France*. Berghahn Books.
- Franklin, A., Julie, N., Jennie, M., & Terry, M. (2011.). Reconnecting Skills For Sustainable Communities With Everyday Life. *Environment and Planning A*, 43, str. 347-362.
- Giddens, A. (1986.). *The Constitution of Society: Outline of the Theory of Structuration*. University of California Press.
- Giddens, A. (1991.). *Modernity And Self-Identity*. Oxford: Polity Press.
- Hammer, J. (2004.). Community Food Systems And Planning Curricula. *Journal of Planning, Education And Research*, 23, str. 424-434.
- Haralambos, M., & Holborn, M. (2002.). *Sociologija: teme i perspektive*. Zagreb: Golden marketing.
- Hondagneu-Sotelo, P. (2010.). Cultivating Questions for A Sociology of Gardens. *Journal of Contemporary Ethnography*, 39(5), str. 498-516.
- Marks, K. (16. Rujan 2020.). *Teze o Fojerbahu*. Dohvaćeno iz <https://www.marxists.org/srpshrva/biblioteka/marks/1845/misc/teze-fojerbah.htm>
- Mars, R. (2012.). *Permaculture Design: A Step-by-Step Guide*. Hampshire, Engleska: Permanent Publications.
- Marx, K. (1947.). *Kapital* (Svez. 1). Beograd: Kultura.
- Marx, K., & Engels, F. (1964.). *Nemačka ideologija*. Beograd: Kultura.
- Mollison, B. (2002.). *Permaculture: A Designer's Manual*. Maryborough, Victoria, Australija: Tagari Press.
- Newman, P. (2006.). The Environmental Impact of Cities. *Environment and Urbanization*, 18(2).
- O'Dohery, R. K., Dürschmidt, J., Jowers, P., & Purdue, D. A. (1999.). Local Exchange and Trading Schemes: A Useful Strand of Community Economic Development Policy? *Environment and Planning*, 31, str. 1639-1653.
- Portwood-Stacer, L. (2012.). Anti-Consumption As Tactical Resistance: Anarchists, Subculture And Activist Strategy. *Journal of Consumer Culture*, 12(1), str. 87-105.
- Powell, J. (1995.). Direct Distribution of Organic Produce: Sustainable Food Production In Industrialized Countries. *Cab International*.
- Rubić, T. G. (2015.). *Vrtovi našeg grada: studije i zapisi o praksama urbanog vrtlarenja*. Biblioteka Etnografija.
- Schwarzmantel, J. (2005.). *Doba ideologije: Političke ideologije od Američke revolucije do postmodernih vremena*. Zagreb: AGM.
- Spahillari, M. e. (1999.). Weeds As Part of Agrobiodiversity. *Outlook On Agriculture*, 28(4).

Starr, A. (2010.). Local Food: A Social Movement? *Cultural Studies - Critical Methodologies*, 10(6), str. 479-490.

Thun, M. (2009.). *Praktično vrtilarenje. Biološko - dinamička metoda*. Zagreb.

Žilić, D. (Ur.). (1980.). *Rijeka*. Rijeka: Otokar Keršovani.

7. Popis elektroničkih izvora

<https://www.plantea.com.hr/kiwano/> (pristupljeno 16.9.2020.)

<https://en.wikipedia.org/wiki/Chayote> (pristupljeno 16.9.2020.)

<https://hr.wikipedia.org/wiki/Monsanto> (pristupljeno 16.9.2020.)

https://hr.wikipedia.org/wiki/Rudolf_Steiner (pristupljeno 16.9.2020.)

<https://www.hzn.hr/default.aspx?id=177> (pristupljeno 16.9.2020.)

8. Popis slika

Slika 1: Promotivni leci izdani u sklopu projekta Program izobrazno-informativnih aktivnosti o održivom gospodarenju otpadom izdanih u suradnji Odjela gradske uprave za komunalni sustav grada Rijeke i KD Čistoća d.o.o. Rijeka (godine izdanja 2019. i 2020.).....	12
Slika 2: Uzgoj povrća na rubnom zapadnom dijelu parkirališta Podpinjol, Rijeka (rujan 2020., privatan album).....	14
Slika 3: Promotivni letak drogerijskog lanca dm-drogerie markt d.o.o. (godina izdanja nepoznata).....	45